

ΜΕΛΕΤΗ-ΚΡΙΤΙΚΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ "ΑΚΑΔΗΜ. ΟΜΙΛΟΥ,"

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Καθηγητοῦ Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑ: Γράμμα τοῦ Φρ. Αδγ. Βόλφ εἰς τὴν καθομιλουμένην νεοελληνικὴν (μὲ πανομοιότυπον). — ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑΤΟΥ: Γράμμα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας. — Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ: Ἡ γενετική θεωρία τοῦ δικαίου. — ΚΩΣΤΑ ΠΑΥΛΙΔΗ: Ἡ ἐπιστημολογία τοῦ Αἰμ. Meyerson. — Κριτική. (Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ: Γ. Κορδάτου «Τὰ τελευταία χρόνια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας». — Γ. Μ. ΒΑΛΕΤΤΑ: Κ. Κόντου «Τὰ τραγούδια τοῦ χωριότη»). — Ἡ ἐρευνά μας: Ποιοὶ δρόμοι ἀνοίγονται μπροστῆ μας. — Γλωσσολογικά σημεῖα. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ: Τὸ παλιὸν α' συνθετικόν. — Σχόλια. — Κ. ΠΡΟΨΗ: «Κάτι σάπιο . . .». — Ἡ κίνηση τοῦ Ὁμίλου μας. — Ἀλληλογραφία.

ΑΘΗΝΑ ΧΡΟΝΟΣ Α'
ΜΑΡΤΗΣ 1932

2

ΜΕΛΕΤΗ-ΚΡΙΤΙΚΗ

ΧΡΟΝΟΣ Α΄.

ΑΘΗΝΑ ΜΑΡΤΗΣ 1932

ΦΥΛΛΟ 2ο

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΦΡ. ΑΥΓ. ΒΟΛΦ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΝ

(Με πανομοιότυπον)

Μεταξύ τῆς πλουσίας καὶ πολυτίμου ἀλληλογραφίας τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου, ἣ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ Τμήμα τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν δημοσιεύονται προσεχῶς εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἱστορικῶν καὶ Λαογραφικῶν δημοσιευμάτων τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ὠφελίμων βιβλίων τὰ ἐκλεκτότερα κομμάτια, εὐρίσκονται αὐτόγραφα γράμματα πολλῶν καὶ μεγάλων διδασκάλων Ἑλλήνων καὶ ξένων. Ἀναφέρω τὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην, τὸν Νεόφυτον Βάμβαν, τὸν Κωνσταντῖνον Κούμαν, τὸν Χριστόφορον Περραιβόν, τὸν Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆν, τὸν Χριστόφορον Φιλιππῆν, τὸν Ἰάκωβον Ρώταν, τὸν κόμητα Γκύλφορντ, τὸν Αὐγ. Boeckh, τὸν Εἰρηναῖον Θερίσιον, τὸν Κάρολον O. Müller, τὸν Fr. Aug. Wolf. Τὰ γράμματα αὐτά, γραμμένα τὰ περισσότερα εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ ὀλίγον πρωτότερα ἢ ὀλίγον ὑστερώτερα ἀπὸ αὐτῆν, εἶναι ἱστορικὰ ἔγγραφα ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἄλλα διὰ τὸ ἐκπαιδευτικόν των περιεχόμενον, ἀφοῦ ὁμιλοῦν διὰ βιβλία, διὰ διδασκάλους, καὶ διὰ συστήματα διδασκαλίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἄλλα διὰ τὸ καθαρῶς ἱστορικόν των περιεχόμενον, ἀφοῦ ὁμιλοῦν περὶ γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀπηχῶν τὴν ἐντύπωσιν ποῦ ἔκαμαν τὰ σύγχρονα τότε ἐκεῖνα γεγονότα εἰς τοὺς λογίους, μάλιστα εἰς τοὺς λογίους τῆς Δύσεως.

Ἀπὸ τὰς ἑκατοντάδας τῶν γραμμάτων αὐτῶν ξεχωρίζω ἓνα ποῦ τὸ θεωρῶ τὸ ἀξιολογώτερον, ὄχι τόσο διὰ τὸ περιεχόμενόν του, ὅσον διὰ τὸ πρόσωπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχεται καὶ διὰ τὴν γλώσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι γραμμένο. Εἶναι γράμμα ἢ μᾶλλον σημεῖωμα τοῦ μεγάλου φιλόλογου Βόλφ πρὸς τὸν Ἀσώπιον καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Φίλιπτε Ἀσώπιε, κάμετέ μου τὴν χάριν νὰ μου ἀφίσετε σήμερον ἢ μᾶλλον αὐριον πρὸς τὸ βραδὺ τὸ τοῦ Χριστοπούλου γραμματικὸν βιβλίον καὶ μερικὰ ἄλλα, τὰ ἀκόμη καὶ τώρα εἰς τὴν κιβωτῶν (πίστην) κρυμμένα.

Ὅμοῦ πέμπω τὴν ἀμβουρικὴν Ἐφημερίδα καὶ δύο πίνακας γεωγραφικοῦς.

Καλαῖς σκόλαις!

26 Σεπτ. 1821.

Ουολφ.

Δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ βιογραφήσω ἐδῶ οὔτε τὸν ἐπιστολογράφον οὔτε τὸν ἀποδέκτην. Διὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον, ἓνα τῶν μεγαλυτέρων φιλόλογων καὶ γραμματικῶν τῆς ἀναγεννηθείσης ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἔχομεν ἀρκετὰς βιογραφικὰς εἰδήσεις, (παρβ. Ἀ. Γούδα Παράλλ. Βίαι τ. Β΄) αἵτινες ἀσφαλῶς θὰ συμπληρωθοῦν ἀπὸ τὰς νέας ποῦ θὰ προέλθουν ἀπὸ τὴν δημοσιευομένην ἀλληλογραφίαν του. Ὁ Φρειδερίκος Αὐγ. Βόλφ, ὁ ὁποῖος εἰκασαετῆς εἶχεν ἀναβῆ εἰς τὰς ὑψηλότερας κορυφὰς τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, τοῦ ὁποίου τὰς πανεπιστημια-

κάς παραδόσεις ήκουε πεντηκονταετής δ Goethe κρυμμένος όπισω από παραπετάσματα και από του όποιου την συναναστροφήν είχε εμπνευσθή τόν Έρμάννον και την Δωροθέαν και την 'Αχιλλήδα ό συχνά φιλοξενών αυτόν εις την Βαϊμάρην 'Ολύμπιος ποιητής,

Prolegomena ad Homerum, έργον, τό όποιον και μετά έκατόν έτη ό Wilamowitz έθαύμαζεν άποκαλών «τό άριστούργημα της φιλολογικής κριτικής» έκαμαν τόν Wolf πασίγνωστον και άθάνατον εις τόν φιλολογικόν κόσμον.

Από τό γράμμα φαίνεται ότι ό 'Α-

Φίλτατε Άσώπια, κά-
κετέ με την χάριν να με
αφίσετε σήμερα ή μελλον-
τιώρον προς τό βράδι τό
9^{ης} χειρογράφου γραμματικόν
βιβλίον, και μερικά άλλα
για άκόμη και τώρα εις την
κιβώτιον (κίστην) κρυμμένα.
Όμω πέμψω την αμφοτε-
ρικην Έφημερίδα ή δύο πί-
νακας γεωγραφικός.
Καλαϊς σχόλαις!
26 Σεπ. 1821. Goethe

ό έπονομασθείς υπό του Niebuhr άρ-
χηγέτης, ήρωας και επώνυμος της Γερ-
μανικής φιλολογίας, είναι γνωστός εις
όλους όσοι έμαθήτευσαν εις τό Γυμνά-
σιον, διότι τό όνομα του μεγάλου όμη-
ριστού Wolf είναι άναπροσπάτως συν-
δεδεμένον με τά όμηρικά έπη. Τά

σώπια σπουδάζων τότε εις Βερολίνον
εύρίσκετο εις στενάς σχέσεις προς τόν
μέγαν διδάσκαλον.

Ότι ήτο μαθητής του Βόλφ ό 'Α-
σώπιος βλέπομεν και εις ένα άλλο
γράμμα του εύγενοδς Πολωνού πρίγκη-
πος Ράδζιβίλλ προς τόν πρίγκηπα του

Σαξωνικού Κοβούργου Αεσπόλδον, διά
του όποιου, άποκειμένου και τούτου εις
την 'Εθνικην Βιβλιοθήκην, ό πρώτος
συνιστά προς τόν δεύτερον τόν 'Ασώ-
πιον ως «άξιόλογον μαθητήν και φίλον
δύο περιφήμων Έλλημιστών, του Βόλφ
και του Βούττμαν».

Διά να έννοήση κανείς τό περιεχό-
μενον του γράμματος πρέπει να γνω-
ρίζη μερικά πράγματα. Ό 'Ασώπιος
όστερ' από τριετείς σπουδάς εις τό Πα-
νεπιστήμιον της Γοτίγγης, έπου από τόν
Σεπτέμβριον του 1818 έσπούδαζεν ως
ύπότροφος του Γκύλφορδ, έπέραςεν τόν
Μάιον του 1821 εις τό Πανεπιστήμιον
του Βερολίνου, όπου έδίδασκεν ό Βόλφ.
Δέν πιστεύω πρώτος να έδωκε μαθή-
ματα νεοελληνικής εις τόν Βόλφ ό 'Α-
σώπιος εις τό από του Μαϊου μέχρι
Σεπτεμβρίου του 1821 διάστημα. Κατά
τά φαινόμενά ό μέγας φιλόλογος θα
είχε πολύ πρωτύτερα ένδιαφερθή και
θα είχε παλαιότερα γνωρίσει τό νεο-
ελληνικόν ιδίωμα, τό όποιον τόσον ευ-
χερώς μεταχειρίζεται. Ό 'Ασώπιος θα
είχε κάμει λόγον εις τόν Βόλφ περί
νεοελληνικών τινων βιβλίων, τά όποια
έφερε μαζί του, αλλά τά όποια είχαν
κατά λόγον άδικαιολόγητον «άκόμη
και τώρα» εις τό κιβώτιον έναποτε-
θειμένα. Έν από αυτά τά βιβλία του
ζητεί ό Βόλφ τό ταχύτερον όνομαστι-
κώς και είναι τούτο, ως εικάζω, ή
«'Αθανασίου Χριστοπούλου Γραμ-
ματική της Αιολοδωρικής, ήτοι της

όμιλουμένης ταρινής των Έλλήνων
Γλώσσας», ή έκδοθεσα έν Βιέννη τή
1805.

Ποία είναι ή «άμβουργική έφημε-
ρίς» και ποιοι οι «δύο γεωγραφικοί πίνα-
κες», τούς όποιους στέλλει εις τόν μα-
θητήν ό διδάσκαλος, δέν γνωρίζομεν.
Πιθανόν θα ήτο φύλλον της Ham-
burger-Zeitung εις την όποιαν έδημοσιεύον-
το συχνά ειδήσεις περί της ελληνικής
επανάστασεως, οι δε πίνακες θα ήσαν
χάρται γεωγραφικοί σχετικοί έπίσης με
την γεωγραφίαν της Ελλάδος. Η εύχή
«Καλαϊς σχόλαις!» άφορά εις τάς μεταξύ
του θερινού και του χειμερινού εξαμή-
νου διακοπάς, αι όποιαι αρχίζουν και
τώρα άκόμη εις τά Γερμανικά Πανεπι-
στήμια περί τόν Σεπτέμβριον.

Ένδιαφέρουσα έπίσης είναι και ή
ελληνική γραφή του Βόλφ. Ένώ είναι
ή συνήθης εις τούς ξένους έλληνομα-
θεϊς φιλολογική λεγομένη γραφή, πα-
ρουσιάζει έν τούτοις μερικάς περιέργους
νεοελληνικάς χρήσεις, ως είναι π. χ.
ό διπλούς σχηματισμός του ταυ, ή
βραχυγραφία της διφθόγγου ου, του
συνδέσμου και κ.λ.π. Οι τοιούτοι σχη-
ματισμοί είναι, υποθέτω, επηρεασμένοι
από την άνάγνωσιν και την μεταχει-
ρισιν ελληνικών κειμένων τυπωμένων με
τά συντηθισμένα εις τούς τότε χρόνους
παρόμοια τυπογραφικά στοιχεία.

Ε. Β. ΚΟΥΓΕΛΕ

ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

«Η γνώση του παρόντος δυνάμως μονάχα απ' τή γνώση του παρελθόντος, μα το παρελθόν δεν θά γνωρίζεται διόλου, αν δεν είχε προηγηθῆ ἡ γνώση τοῦ παρόντος».

Ed. Spranger

Τὸ τελευταῖο σχολικὸ πρόγραμμα εἰσάγει πλατιά τῆ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὰ γυμνάσια. Ὅριζει πέντε ὥρες διδασκαλίας τῶν νεοελληνικῶν στὴν Α' καὶ Β' τάξη, τέσσερες στὴν Γ' καὶ Δ' καὶ τρεῖς στὴν Ε' καὶ Σ'. Γι' αὐτὸ βέβαια μόνο χαρὰ μπορεί νὰ αἰσθανθῆ κάθε ἄνθρωπος ποὺ ἀγαπᾷ τὸ λαὸ του καὶ ἐπιθυμῆ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἀνάπτυξή του. Μὰ ὅμως ἂν κνεῖς κλοξετάζῃ τὸ πρᾶγμα, πολλές ἀνησυχίες θὰ τοῦ γεννηθοῦν. Τὸ κάθε καλὸ στὸν τόπο μας ἀργεῖ νὰ γίνῃ κι' ὅταν πάλι ἀποφρασιθῆ νὰ γίνῃ, ἀρχίζει ἀπὸ κεῖ, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ. Καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀπλούστερα: ποιοὶ εἶναι κείνοι ποὺ θὰ διδάξουν τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία στὰ γυμνάσια; Βέβαια οὐτ' οἱ μαθηματικοὶ οὐτ' οἱ φυσικοὶ, μὰ οἱ φιλόλογοι. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἔχουν διδασκῆ αὐτοὶ, νὰ ἔχουν μορφωθῆ στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, νὰ τὴν ἔχουν ἀγαπήσει. Αὐτὰ ἔλα εἶναι φανερὸ πῶς πρέπει νὰ γίνουν στὸ Πανεπιστήμιον, στὴ Φιλοσοφικὴ σχολή. Ἄπ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ ἀνησυχία. Ἡ κατάρτιση ποὺ δίδει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ σχολὴ μας εἶναι ἐλάχιστη. Ἐπάρχει ἡ ἔδρα Μεσοκωνινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας ποὺ τὴν τιμᾷ ἡ παρουσία τοῦ κ. Βέη, εἶναι ὅμως φανερὸ πῶς μόνος τοῦ δ κ. Βέης παρ' ὄλους τοὺς κόπους καὶ τὴν ἀγάπῃ του στὸ Μεσοκωνικὸ καὶ Νεώτερον Ἑλληνισμὸ, δὲν εἶναι δυνατό νὰ φτάσῃ νὰ διδάσκῃ Βυζαντινὴ φιλολογία, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Παλαιογραφία, Πικυρολογία καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο.

Ἐπάρχουν ἀκόμη φοιτηταὶ στὴ Φιλοσοφικὴ σχολὴ ποὺ πιστεύουν καὶ δικηρῶν τῶν ἀνυπερβίαν νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης καὶ γενικᾶ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ (!). Πιστεύουν καὶ δικηρῶν τῶν τῆ χυδαιότητος τῆς γλώσσας τοῦ ἔθνους,

τῆς γλώσσας αὐτῆς, ποὺ, ὅπως ἐπιγραμματικὰ λέγει ὁ μεγάλος γλωσσολόγος Α. Thumb μιλῶντας γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν νεοελλήνων, ἀποτελεῖ «τὸ πολυτιμότερον πιστοποιητικὸν τῆς καταγωγῆς των». Οἱ φοιτηταὶ αὗτοι εἶναι τὰ θύματα ἑνὸς παλινοῦ ἰδανικοῦ ποὺ εἶχε ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία, ἰδανικοῦ ποὺ τόσῳ ἐδῆλαφε τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου γιὰτὶ περιφρονῶντας κάθε τι νεώτερον, ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὸ ἔθνος, νόμιζε πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀναστήσῃ αὐτούσιον τὸν κλασσικὸν πολιτισμὸν. Καὶ τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ εἶχε τόσῳ βαθιὰ μὴ μέσῃ στὰ μυαλὰ τῶν «γραμματισμένων» ὥστε ἀκόμη καὶ σήμερον παρ' ὅλη τὴ μεγάλη δημιουργία ποὺ ἔφερε ὁ δημοσιτισμὸς, δικηρῆς ὑπολείμματα. Ἐπάρχει καὶ μὴ ἄλλη μερίδα φοιτητῶν ποὺ ἀντικατοπτρίζει τὴς ἰδέας μερικῶν «σοφῶν νεοελλήνων κριτικῶν» περιορίζοντας τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παπαδικιάντη. Οἱ δεύτεροι δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ ἀπ' τοὺς πρώτους. Κι' οἱ δύο ἀρηνητῆς καὶ στεῖροι, θύματα ποὺ βρίσκονται μακριὰ ἀπ' τὴν πραγματικότητά. Ἐπάρχουν εὐτυχῶς ὅμως καὶ φοιτηταὶ — κι' εἶναι ἴσως τώρα οἱ περισσότεροι — ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ φιλολογία, τὴν ἀγαποῦν καὶ τὴ μελετοῦν.

Αὐτὴ μοῦ φάνεται εἶναι ἡ κατάσταση σήμερον στὴ Φιλοσοφικὴ σχολή.

Ὁ κ. Μ. Κουντουρᾶς γνωμοδοτικὸς σύμβουλος τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Παιδείας, τελευταῖα σ' ἕνα ἄρθρον του στὸ περιοδικὸν «Κύκλος» ἐξυμνεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς διδασκαλίας τῶν Νεοελληνικῶν στὰ γυμνάσια, ἀναγνωρίζει δὲ πῶς γι' αὐτὸ χρειάζεται ἐδικὴ μόρφωση μεγάλη καὶ βοηθήματα πολλά. Ποῦ εἶναι λοιπὸν αὐτά; Ἄπ' αὐτὰ θὰ ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ τὸ Ἐπιτελεῖον, ἂν ἤθελε νὰ ἔχῃ ἀποτελέσματα ἢ ἐργασία του. Τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς Νεοελ-

ληνικῆς φιλολογίας στὴ Φιλοσοφικὴ σχολὴ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ προσέξῃ πολὺ ὁ νέος ὀργανισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴ θέσιν ποὺ τοῦ πρέπει ἀφοῦ μάλιστα προβλέπει τὸ χωρισμὸ τῆς σχολῆς σὲ φιλολογικο-φιλοσοφικὸ τμήμα καὶ ἱστοριο-αρχαιολογικὸ. Θὰ ἔπρεπε, πρὶν φροντίσουμε νὰ μάθουν οἱ ξένοι τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, μὲ μεταφράσεις ποὺ γι' αὐτὲς καθιέρωσε καὶ βραβεῖα τὸ Ἐπιτελεῖον, νὰ τὴν μάθουμε καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσουμε μεῖς.

Καὶ ἂν ὅμως παραβλέψουμε πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνάγκη τῆς πλατιάς μόρφωσης στὴ νεοελληνικὴ Φιλολογία στὴ Φιλοσοφικὴ σχολή, ἀνάγκη ποὺ τὴν ἐπιβάλλει ἡ ἐργασία ποὺ θὰ κέρη ἡ καθηγητὴς στὸ γυμνάσιον, ἂν παραβλέψουμε αὐτὴ τὴν ἀνάγκη, πάλι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ μεγάλη θέσιν ἡ νεοελλ. λογοτεχνία στὴ Φιλοσοφικὴ σχολή; Αὐτὸ θὰ τὸ βροῦμε, ἂν ἐξετάσουμε τὸ σκοπὸ ποὺ ἔχει ἡ Σχολὴ μας.

Διπλὸ εἶναι τὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς: πρῶτον καὶ κύριον τὸ ἐξοικονομῆ τῶν τροφίμων τῆς τῆ γνώσῃ κυρίως τῶν δύο μεγάλων κλασσικῶν πολιτισμῶν, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Λατινικοῦ; καὶ δεύτερον νὰ προετοιμάσῃ παιδαγωγούς (ἐπαγγελματίες) ποὺ θὰ διδάξουν καὶ θὰ μορφώσουν τοὺς μαθητῆς στὰ γυμνάσια.

Δὲν νομίζω πῶς ὑπάρχει λόγος νὰ το-νισθῆ ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερον, νὰ βγάλῃ δηλ. ἐπιστήμονας. Αὐτὰ εἶναι βέβαια τὰ κύρια σημεῖα τοῦ σκοποῦ τῆς φιλολογίας, ἔχει ὅμως κι' ἄλλες ἔδρες καὶ μαθήματα ποὺ μπορεί νὰ τῆς δώσουν τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολιτισμοῦ. Μὲ τὴς φιλοσοφικῆς ἔδρας δίνει τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀπ' τοὺς ἀρχαιότετους χρόνους ὡς τὰ σήμερον, γνωρίζει στοὺς τροφίμους τῆς τῆ στάση ποὺ πῆραν τὰ μεγάλα πνεύματα κάθε ἐποχῆς προσετὰ στὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ἀπαχολοῦν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἐταί τὸ ἔργο τῆς ἀποκετᾶ μὲν τεράστια σημασία, γιὰτὶ αὐτὴ κυρίως θὰ δώσῃ τὸ ρυθμὸ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους.

Στὸ σημεῖωμά μας τοῦτο δὲν θὰ ἐξετάσουμε πῶς πιτυχαίνει ἡ Φιλοσοφικὴ σχολὴ τὸν σκοπὸν τῆς τὸν ἐπαγγελματικὸν, αὐτὸ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ θέμα μας, θὰ ἐξετάσουμε

τὸ πρῶτον δηλ. πῶς πιτυχαίνει καὶ ποῖα ἢ ἀξία τῆς γνώσης τῶν δύο μεγάλων κλασσικῶν πολιτισμῶν.

Ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοὶ ἔχουν δώσει τιμητικὴν θέσιν στὴ διδασκαλία τῶν κλασσικῶν πολιτισμῶν. Γιατί; **Γιατὶ μέσα σὲ κείνους τοὺς πολιτισμοὺς βρῖσκον ἀξίες πάντα ποὺ θὰ τοὺς βοηθῆσούν στὴ διαμόρφωση τοῦ δικοῦ των τοῦ πολιτισμοῦ.** Ἡ κλασσικὴ Φιλολογία καὶ Τέχνη εἶναι ἡ «ἀκένωτος πηγὴ» ἀπ' τὴν ποῖα κάθε ζωντανὸς λαὸς ἀντλεῖ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα νέο, δικὸ του πολιτισμὸν. Τρέχει στὶς ἀξίες τὴς περασμένες, ἠθικῆς, καλλιτεχνικῆς, διανοητικῆς, κοινωνικῆς **ὄχι γιὰ νὰ τίς φέρῃ αὐτοῦσιες σὲ παρὸν,** μὰ γιὰ νὰ πάρῃ ἀπ' αὐτὲς ὅσες τοῦ χρειάζονται, τίς πιὸ καλὰς, νὰ τίς μεταλλάσῃ, νὰ τίς προσαρμόσῃ στὶς ἀνάγκες του κι' ἔτσι νὰ πλουτίσῃ καὶ νὰ ἐξυψώσῃ **τὴ δική του πνευματικὴ ζωὴ.** Μὰ μὴ τέτοια ἐργασία εἶναι φανερὸ πῶς δὲν μπορεί νὰ πτύχῃ ἂν δὲν εἶναι γνωστὸς στὸν ἐρευνητὴ τῶν κλασσικῶν πολιτισμῶν, ὁ δικὸς του, ἢ δικὴ του ἐποχὴ. ὅπως κι' ἂν εἶναι, μὲ τὰ καλὰ τῆς καὶ τὰ κακὰ τῆς, τὰ προτερήματά καὶ τὰ ἐλαττώματά. Αὐτὴ βέβαια σύντομα εἶναι ἡ σημασία γιὰ τοὺς ξένους τῶν κλασσικῶν σπουδῶν. Γιὰ μᾶς ποῖα εἶναι; Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ κληρονόμοι, **οἱ ἀπόγονοι.** Ὅποιος ἔχει μεγάλη καταγωγὴ, ἔχει καὶ περισσότερα βάρη, περισσότερα καθήκοντα. Οἱ ἀπόγονοι πρέπει νὰ ἐρευνήσουν τὴν πνευματικὴ κληρονομία, νὰ τὴν γνωρίσουν σ' ὅλη τῆς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος **καὶ νὰ συνεχίσουν τὴ δημιουργία.** Αὐτὸ εἶναι τὸ καθήκον τους. Σὲ ποιὸν μπαίνει τὸ καθήκον νὰ ἐρευνήσουν καὶ νὰ γνωρίσουν τοὺς κλασσικοὺς πολιτισμοὺς; Στὸς φιλόλογους. Μὰ σ' αὐτοὺς πάλι πέφτει βαρὺ κι' ἕνα ἄλλο ἱερῶτερον καθήκον: **ὄχι μόνον νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν τὴν πνευματικὴ αὐτὴ κληρονομία, ἀλλὰ νὰ γίνουν κι' οἱ ἀρχηγοὶ, ποὺ θὰ τὴν διοχετεύσουν σ' ὅλην τὴν ἔθνον,** κι' αὐτὸ πάλι μὲ τὴ σειρά τοῦ θὰ πάρῃ ἀπ' αὐτὴν ὅτι τοῦ χρειάζεται, ὅτι βρίσκει τὸ πιὸ καλὸ, θὰ τὸ προσαρμόσῃ στὶς ἀνάγκες του, θὰ τὸ χρησιμοποιοῦν γιὰ στήριγμα καὶ θὰ δημιουργήσῃ πολιτισμὸ δικὸ του,

αξίες δικές του καινούργιες και ζωντανές. Αυτά είναι τα πραγματικά έργα καθήκοντα που μπαίνουν μπροστά στους φιλόλογους και στη σχολή τη Φιλολογική, γι' αυτά είπαμε πως αυτή είναι κείνη, που δίνει το ρυθμό στην πνευματική ζωή του τόπου. Έτσι όμως που τέθηκαν τα ζητήματα είναι φανερό, πως τότε μόνο θα εξτελέσουν τα καθήκοντά τους οι φιλόλογοι και θα πετύχουν το σκοπό τους, όταν γνωρίσουν καλά και πρό παντός αγαπήσουν τη σύγχρονη ζωή, το σύγχρονο Έθνος και τον πολιτισμό του. Και ποιά είναι τα στοιχεία αυτού του πολιτισμού; Τέχνη, δημοτικά τραγούδια, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα και κυρίως η **Φιλολογία**. Η γνώση όλων αυτών θα βοηθήσει το φιλόλογο όχι μόνο να τους δώσει ζωή, να αναπτύξει (πως μπορεί να αναπτύξει κανείς κάτι όταν δεν το γνωρίζει;) **μα θα τον βοηθήσει πολύ να γνωρίσει καλλίτερα τους κλασσικούς πολιτισμούς.**

Γιατί μέσα σ' αυτά το Έθνος έσυνέχισε την αρχαία παράδοση και δημιουργία. Ποιά σημασία έχει η γνώση και η έρευνα της νέας μας γλώσσας για την διαφώτιση της αρχαίας, πρώτος το τονίσει ο μεγαλοφυής Κοραΐς, τ' απόδειξε περίτρανα στην πράξη ο κ. Χατζηδάκις και κάθε μέρα το φωνάζει ο κ. Αναγνωστόπουλος. Τη σημασία των δημοτικών τραγουδιών, ήθων και έθιμων την έδειξε τόσο φωτισμένα ο πατέρας της Νεοελληνικής Λογογραφίας αείμνηστος Πολίτης, κι' όμως απ' το θάνατό του ή έδρα της Λογογραφίας και Μυθολογίας μένει κενή! Πόσα αρχαία στοιχεία, προλήψεις, δεισιδαιμονίες δεν βρισκονται σ' αυτά. Όλας μας μέσα σ' αυτά διατήρησε πολλά απ' τον αρχαίο βίο, παρ' όλον τον άμειλιτο πόλεμο που κήρυξε έναντίον κάθε «έθνικου» ο Χριστιανισμός. Είναι όμως γνωστό πως γρήγορα υποχώρησε και δέχτηκε μεγάλη επίδραση απ' τον αρχαίο πολιτισμό. Πόσο παραστατικά δεν το λέγει ο Παλαμάς στο «Τραγούδι του Σταυρού:

«... Κι' ώ! λόγος πρωταγορεύητος, του Γολγοθά
[τό σύννεφο
πῆρε τὴν ἀσπρὴ Ὀμηρικὴ τοῦ Ὀλύμπου λαμ-
[περάδα!]

Η μελέτη της νεοελληνικής φιλολογίας θα κάρη γνωστούς τους πόθους, τις ανάγκες και τα ιδανικά του Έθνους, που έχει μίαν ιστορία μακρόχρονη, πολυτάραχη και δοξασμένη. Που άλλου μπορεί να ιδη κανείς ανάγλυφη την ιστορία του έθνους, την αγωνία του, τις λαχτάρες του παρά στο «Δωδεκάλογο του Γύφτου» στο βαθυνόητο και μεγαλόστομο αυτό ποίημα της Ελληνικής Ψυχής, όπως το νόμασαν; Το λέγει ο ίδιος ο ποιητής στον πρόλογο: «Πρόφαση κι' αφορμή τον ήρα το γύφτο για να ξεχύσω με κείνο μέσα σ' ένα τύπο ταιριαστό με την ψυχή μου, τις λαχτάρες μου τις διανοητικές, για να πω κι' εγώ, κι' ως είναι αδύνατη ή φωνή μου, της συγκίνησης του ανθρώπου μπροστά σε κάποια προβλήματα της ζωής, τη συγκίνηση του πολίτη και του μελετητή μπροστά σε κάποια επεισόδια της ιστορίας του Έθνους του».

Με τη γνώση του νεοελληνικού πνευματικού βίου θ' αποκτήσουμε **ατομικότητα**, που είναι το πρωταρχικό στοιχείο, ή αναγκαία προϋπόθεση για να δημιουργήση κανείς πολιτισμό δικό του και επίσης για να γνωρίση ένα πολιτισμό που πέρασε και που είναι ξένος, όχι βέβαια επιφανειακά μα στην ουσία του. Έτσι το παρελθόν θα φωτισθῆ περισσότερο και το παρόν θα βοηθηθῆ, όταν το γνωρίσουμε και θα μάς δώσει αυτοεπίγνωση, αυτοπεποίθηση και όρμη για νέα δημιουργία. Γιατί μόνο ένα ζωντανό, συγχρονισμένο πνεύμα μπορεί να ένωση το παρελθόν και το παρόν δημιουργώντας μια νέα ζωή. Στην περίπτωση αυτή καταλαβαίνει κανείς, πόσο βαθύ είναι το νόημα των λόγων του Spranger, που βρίσκονται στην αρχή του σημειώματος τούτου.

ΧΡΙΣΤΟΣ Σ. ΘΕΟΔΩΡΑΤΟΣ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ(*)

«Αί νομικάί έννοιαι έπιμελῶς δουλεύουσι εις τοὺς νικητάς έν τῷ άγωνί των τάξεων».

G. Radbruch

Η νομική επιστήμη ανήκει εις την κλάσιν των κοινωνικών επιστημών, αι οποίαι απαρτίζουν την έτέραν των δύο ομάδων εις τας οποίας κατά γενικωτάτην διαίρεσιν (summa divisio) διακρίνεται ή δλη ανθρωπίνη επιστήμη. Η κατάταξις της νομικής εις τὸν κλάδον των κοινωνικών επιστημών στηρίζεται εις τὸν χαρακτήρα του αντικειμένου αυτής—του δικαίου, τὸ ὅποτον φέρει ἐκδήλους τὰς ιδιότητας του κοινωνικοῦ φαινομένου διὰ τὴν λογικῶς προϋποθέτει ὁμαδικὴν ζωὴν καὶ κατὰ ἀδιαμφισβήτητον ἐμπειρικὴν ἱστορικὴν πιστοποίησιν τὸ δίκαιον εἶναι γέννημα του κοινωνικοῦ βίου, παράγωγον τούτου προϋξόμενον νὰ διακανονίσῃ τὴν ἀδιατάρακτον πορείαν τῆς ανθρωπίνης κοινωνικῆς συζυγίας ἐπὶ ὁρισμένης τροχιάς. Η διαχάραξις των ὁρίων ἐντὸς των ὁποίων τὸ δίκαιον ἀγωνίζεται νὰ συγκεκριήσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῆ συνδρομῆς τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας, ή ὁποία εἶναι ἐξωπλισμένη με τὴν δύναμιν του ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, δὲν εἶναι ἔργον τῆς αυθαίρετου δράσεως του νομοθέτου, ἀλλὰ προῖον των κατὰ τόπον καὶ χρόνον ὑπαρχουσῶν κοινωνικῶν καταστάσεων, αι οποίαι περικλείουν τὰ σπέρματα των μελλοντικῶν των μετασχηματισμῶν.

Τὸ δίκαιον δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς των κοινωνικῶν σχέσεων ἀλλ' ή κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πιστὴ των ἐκφρασις εις νομικοὺς ὁρισμοὺς καὶ νομι-

κὰς κατασκευὰς, αι ὁποίαι ὅμως καίτοι προέρχονται ἐξ ἐκείνων, ἀναμφιβόλως ἀσκοῦν ἐπίδρασιν σημαντικὴν ἐπὶ του ρυθμοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, ἄλλοτε μὲν ἐπιδραδυντικὴν, ἄλλοτε δὲ ἐπιταχυντικὴν. Τὸ δίκαιον ὡς σύστημα ἐνοιῶν εἶναι ή ἀντανάγκαις εις τὴν νόησιν του ὑποκειμένου (ανθρωπίνη συνείδησις) ὁρισμένης περιοχῆς τῆς ἐξω ταύτης κειμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος, ὅπως αὐτὴ ἐκάστοτε διαμορφούται συμφώνως πρὸς τοὺς ὄλικους ἄρους ὑπὸ τῶν ὁποίων διαδιῶν αι κοινωνικαὶ τάξεις. Τὸ ἰσχύον δίκαιον καὶ αι σταθεραὶ καὶ ἐπίμοναι προσπάθειαι εἴτε πρὸς βαθμιαίαν εἴτε πρὸς ἀπότομον—ἐπαναστατικὴν—μεταρρυθμίσιν αὐτοῦ παριστοῦν τὰς δύο ὄψεις τῆς συνθέσεως τοῦ «κοινωνικοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου»: τὴν στατικὴν καὶ δυναμικὴν. Τὸ μὲν κρατοῦν δίκαιον ἐκπροσωπεῖ τὸ status quo, αι δὲ μεταρρυθμιστικαὶ προσπάθειαι, αι οποίαι ἀποβλέπουσιν εις τὴν προσαρμογὴν τούτου πρὸς τὸ περι δικαίου αἴσθημα τὸ ὅποτον κείται ἐκτὸς του θετοῦ δικαίου καὶ δι' αὐτῶν προσπαθεῖ νὰ εἰσέλθῃ εις τὴν σφαῖραν τῆς πρακτικῆς νομικῆς ἰσχύος, καθιστοῦν φανερόν διὰ ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς ἰσχυοῦσης ἐνόμου τάξεως αι κοινωνικαὶ σχέσεις μεταβάλλονται ἀθροῦδως καὶ διὰ ή ανθρωπίνη συνείδησις ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν μεταβολὴν ταύτην.

Ὁ νομικὸς κανὼν του Ρωμαϊκοῦ δικαίου: servus nullum caput habet, ὁ ὅποτος δηλοῖ διὰ τὸ δούλος στερεῖται προσωπικότητος καταπίπτων εις τὴν μοῖραν των res δηλ. δὲν εἶναι ὑποκείμενον ἀλλ' ἀντικείμενον δικαιομάτων, δὲν εἶναι γενεσιουργὸς του θεσμοῦ τῆς δουλείας ή ὁποία ἐπεκράτει εις ὀλόκληρον τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ διὰ τούτο ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους νομικοὺς ὡς ἑσμός του jus gentium

(*) Η μελέτη που δημοσιεύουμε παραπάνω εἶναι μέρος ἀπὸ μιά ἐκτενέστερη πραγματεία γιὰ τὴν νομοθεσία των Ἰσχυρών. Ἄν καὶ ὁ συγγραφέας τῆς τῆς ἔχει συντάξει σὴν καθ'αυτὴν, προτιμήσαμε νὰ παραβλέψουμε αὐτὴ τὴν φορὰ τὴν γλωσσικὴν μορφή τῆς καὶ νὰ τὴν φιλοξενήσουμε σὲς σελίδες μας λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ θέματος καὶ τῆς πρωτοτυπίας των ἀπόψεων.

—άλλ' αποτελεί μετάφρασιν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ δικαίου ἑνὸς κοινωνικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσε ἐξ ἄλλων βαθυτέρων αἰτίων, ἢ ἔρευνα τῶν ὁποίων ἐκφεύγει τὰ ὄρια τῆς παρούσης.

Ἐσαύτως ἢ «Διακήρυξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου» τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς Ρωσικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας — ἀπόστολον τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1917 — ἀποτελοῦν τὴν εὐγλωττον ἔκφρασιν τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καὶ δυναμικῶν τάσεων δύο διαφόρων ἐποχῶν καὶ κοινωνικῶν τάξεων, ἐκείνη μὲν ἐκπροσωποῦσα τὸν 18ον αἰῶνα καὶ τὴν νοτροπίαν (mentalité) τῆς ἀγωνιζομένης κατὰ τοῦ φεουδαρχισμοῦ ἀστικῆς τάξεως (bourgeoisie), τοῦτο δὲ τὸν 20ον χαρακτηριζόμενον ἀπὸ τὴν ὀργανωμένην κίνησιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδανικῶν τῆς.

Καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς 3 Ἰουνίου 1927 τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας παρίσταται ὡς καρπὸς τῆς μεταπολεμικῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τῆς χώρας ἢ ὅποια ἐσημείωσε σημαντικὰ βήματα καταπληκτικῆς ἐξελίξεως ἀπὸ τοῦ 1909, ὅποτε ἡ ἀστικὴ τάξις ἔδωσε τὴν πρῶτην τῆς ἀποφασιστικῆς μάχης κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας (ἴδε περὶ τούτου καὶ γενικῶς περὶ τῶν ὄρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους σχηματίζονται τὰ πολιτικὰ μορφοματὰ καὶ αἱ νομικαὶ θεωρίαι τὰς βαρυτίμους σκέψεις τοῦ καθηγητοῦ Α. Σβώλου εἰς τὸ σύγγραμμά του: Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος. Ἀθήναι 1928).

* *

Τὸ δίκαιον ἀνακύπτει ὄχι ὅπου ὑπάρχει γενικῶς κοινωνικὴ συμβίωσις ἀλλ' ὅπου ὑπάρχει κοινωνικὴ συμβίωσις ὀρισμένου τύπου στηριζομένη ἐπὶ ὀρισμένων ὀργανωτικῶν οικονομικῶν βάσεων. Ἡ διαστολὴ αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία διότι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη κοινωνικὴ ζωὴ χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐμφανίζῃ σημεῖα ζωῆς, ἔστω καὶ ὑποτυπώδους, ἢ ἔν-

νοια τοῦ δικαίου· διότι ἢ ἔννοια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀναγκαστικῶς καὶ ὀργανικῶς συνυφασμένη μετὰ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως — δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν καὶ ἀναποδράστως χωροῦσαν συνέπειαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος — ὥστε ὅπου ὑπάρχει αὐτὴ νὰ ἐμφανίζεται καὶ ἐκείνη ὡς *conditio sine qua non* παντὸς ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ συγκροτήματος, ἀλλ' ἀποτελεῖ γνώρισμα ὀρισμένων κοινωνικῶν καταστάσεων. Δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ ὅποσον ἀπαντᾶται εἰς πάντα τὰ «κοινωνικὰ εἶδη» ὅσα μέχρι σήμερον ἐμύρφωσε ἢ ἀσταμάτητος ἐξέλιξις τῆς προσαρμογῆς τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν διὰ τῆς τεχνικῆς προόδου, ἀλλὰ φαινόμενον ἱστορικόν, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ὡς ἀπόρροια κοινωνικῶν γενικῶς συνθηκῶν, ἢ ἐπικράτησις τῶν ὁποίων ἐσήμανε τὴν ὑπὸ τὴν πίεσιν ἀκαταβλήτων δυνάμεων διάσπασιν τῆς ὁμοιομορφίας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ «ἀρχεγόνου κολλεκτιβισμοῦ». Ἡ ζωὴ τοῦ δικαίου θ' ἀκολουθήσῃ κατ' ἀκαμπτὸν ἀναγκαιότητα τὴν ἱστορικῶς σχετικὴν — παρὰ τὸ μακροχρόνιον τῆς διαρκείας — σταδιοδρομίαν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι τὸ τροφοδοτοῦν καὶ τὸ συντηροῦν ὡς χρήσιμον κοινωνικὸν θεσμὸν.

Ὁ παλαιὸς καὶ κατὰ κόρον ἀναφερόμενος εἰς τὰ νομικὰ συγγράμματα κανὼν «ubi societas ibi jus» ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς παρατηρήσεως στερούμενος τοῦ κύρους τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς, ἢ ὅποια τοῦ ἀποδίδεται, διότι παρετηρήθησαν μορφαὶ κοινωνικῆς ζωῆς — ἰδίᾳ εἰς τὰ κατώτερα στάδια τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος — εἰς τὰς ὁποίας ἢ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶναι παντελῶς ἄγνωστος. Πρόκειται ὡς γνωστὸν περὶ τοῦ ἀρχεγόνου λεγομένου κολλεκτιβισμοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλλείπουν πλεῖστοι θεσμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους σήμερον ἀποδίδεται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς θεωρητικῆς δικαιολογίας τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων (Ἀγγλικὴ 17ου, Ἀμερι-

κανικὴ 18ου καὶ Γαλλικὴ 18ου αἰῶνος) «φυσικῆ» καταγωγῆ καὶ ἀναρχος αἰωνιότητος, καὶ θεωροῦνται ὅτι ἐνεφανίσθησαν ab origine ἀδιασπᾶστος συνδεδεμένοι ὡς εὐσιώδη συστατικά μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Σημειωτέον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ σποραδικῶν περιπτώσεων — αἱ ὁποῖαι ἄλλως τε καὶ μόναι θὰ ἤρουν νὰ κλονίσουν νικηφόρος τὴν λογικὴν καθολικότητα τοῦ ἀναφερθέντος εἰδωλολατρικοῦ κανόνος — ἀλλ' ἔπως ἐμφανίζεται ἐκ τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν πολυαριθμῶν σχετικῶν παρατηρήσεων ἢ μορφῆ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως ἢ ὅποια ἄγνοεῖ τελείως τὸ δίκαιον εἶναι μία γενικὴ ἐξελικτικὴ βαθμὴ, ἐκ τῆς ὁποίας διήλθον ὅλοι οἱ λαοί, ὅσοι ἐζῆσαν ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας. Κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ἢ ἀρχὴ «ubi societas ibi jus» εἶναι ἀληθὴς καὶ ἔχει πραγματικὴν ἱστορικὴν ἀντιστοιχίαν ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένα μόνον εἶδη ὀργανώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, θραυομένη πέραν τούτων ὑπὸ τὸ βάρος ἀντιθέτων ἱστορικῶς ἐξηκριβομένων καταστάσεων.

* *

Δύσλυτον πρόβλημα τῆς γενικῆς νομικῆς θεωρίας — ἴσως σπουδαιότετος πρὸς τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ὄρων ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἢ καταγωγὴ καὶ προέλευσις τοῦ δικαίου — ἀποτελεῖ ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Ἡ νομικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἐπιστήμη τῶν νόμων μόνον — διότι παράπλευρον τοῦ νόμου ὑπάρχει τὸ ἐθιμογενὲς δίκαιον, ἰσότιμον καὶ ἰσοδύναμον πρὸς τὸν νόμον ὑπὸ ἔποψιν ὑποχρεωτικότητος καὶ νομικῶν συνεπειῶν — ἀλλ' ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται ἐκ τῆς καθ' ὀρισμένην χρονικὴν στιγμήν κρατούσης καὶ δυναμικῶς καθοριζομένης νομικῆς συνειδήσεως εἴτε ἀμέσως, ὅποτε ὁ λόγος περὶ ἐθιμικῆς δικαιοπαραγωγῆς, εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας, ὅποτε πρόκειται περὶ «νομογενοῦς» δι-

καίου. Ἄν δὲ γίνῃ δεκτὸν ὅτι τὸ ἔθιμον ἀποτελεῖ κατηγορηματικὴν καὶ ἐπιτακτικὴν ἀπόφασιν τῆς «ἐθιμικῆς συνειδήσεως» — ὁ ὅρος αὐτὸς ἔχει ἀνάγκην σαφῶς καθορισμοῦ διότι γεννᾷ ἔπως καὶ ὁ ὅρος «κοινὴ γνώμη» πλάνας — περὶ τῆς κατὰ ὀρισμένον τρόπον καὶ καθ' ὀρισμένον πνεῦμα ρυθμίσεως κοινωνικῶν σχέσεων, ἢ μνεῖα εἰς τὸ θετικὸν δίκαιον περὶ μὴ ἀναγνωρίσεως τοῦ ἐθιμοῦ στερεῖται νομικῆς ἀξίας, διότι δὲν εἶναι σπάνιον τὸ φαινόμενον τῆς *contra legem* παραγωγῆς δικαίου δι' ὑπερπηδῆσεως τῶν φραγμῶν τοὺς ὁποίους ἐγείρουσιν θετικαὶ νομικαὶ διατάξεις (λ. χ. ἐπαναστασις). Ἐνωρίτατα ἐγεννήθη ἢ εὐλόγος ἐπιθυμία νὰ ἐπιτευχθῇ ὀρισμὸς τοῦ δικαίου τοιαύτης κατασκευῆς ὥστε νὰ καθίσταται εὐκρινῆς ἢ οὐσία τοῦ κοινωνικοῦ τούτου φαινομένου καὶ εὐχερῆς ἢ διάκρισις τοῦ ἐξ ἄλλων κοινωνικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ὁμοίως ἀναφέρονται εἰς τὸν διακανονισμὸν τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς (ἠθικῆ-ἐθιμοτυπία). Διὰ τῆς συρροῆς τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἐθιμοῦ σχηματίζεται τὸ ἔδαφος τοῦ δικαίου, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ γνωρίσουμε τὰ οὐσιώδη διακριτικὰ γνωρίσματα ἐκ τῶν ὁποίων θὰ συνθέσωμεν τὸν ὀρισμὸν αὐτοῦ.

Τί εἶναι δίκαιον;

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο — ἢ ὅποια ἐπεδιώχθη νὰ ἱκανοποιηθῇ τὰς ἀξιώσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἀκριβείας — ἐγέννησεν ἀνέκαθεν σοβαρὰς δυσχερείας.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμαίου νομικοῦ Celsus, ὁ ὁποῖος ὤρισε τὸ δίκαιον ὡς *aes boni et aequi*, μέχρι τοῦ νεωτέρου R. Stammler, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀνέλυσε τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου φιλοσοφικῶς κατὰ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant, ὑπέστηριξεν ὅτι δίκαιον εἶναι τὸ σύνολον τῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν ἀναγκαστικῶς τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν (ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν ἰδιότητα τῆς ἀναγκαστικῆς ἐφαρμογῆς διαφέρει τὸ δίκαιον τῆς ἠθικῆς καὶ ἐθιμοτυπίας) — εἶδε τὸ φῶς πληθῶς ὀρισμῶν, χωρὶς ὅμως κανεὶς ἐξ αὐτῶν νὰ θεωρηθῇ παγκοίνως ὡς ἀποκρίτων τελεσιδι-

κως και ἀμετακλήτως τὰς ἀμφισβητήσεις και διχογνωμίας: quod personae tot disputationes et definitiones.

Ἐπί τῶν ὀρισμῶν τούτων ὡς και ἐπί τῶν θεωριῶν αἱ ὁποῖαι παρήχθησαν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ἐμφανίσεως και τῶν μεταμορφώσεων τοῦ δικαίου ἰσχύει κοινὴ παρατήρησις: ἄλλοι φέρουσι ἐκφανῆ τὴν σφραγίδα τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεως σημαντικῶν προγενεστέρων ἱστορικῶν γεγονότων — ἄλλοι δὲ φελοῦσι τὴν ἰδιουτυπίαν των εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ πατρὸς των — ἄλλοι παρίστανται ὡς προϊόντα κυριαρχούντων πνευματικῶν ρευμάτων (τοῦτο δὲ συμβαίνει μὲ τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τοῦ Savigny, ἡ ὁποῖα μεταφέρει εἰς τὴν σφαῖραν τῆς νομικῆς σκέψεως τὴν ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν) — και ἄλλοι εἶναι συνέπεια τῆς κοσμοθεωρικῆς ἰδεολογίας τῆς ὁποίας φορεὺς εἶναι ὠρισμένη κοινωνικὴ τάξις. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀποκτὰ ἐκτακτὸν βαρῦτητα ἀν ληφθῆ ὑπ' ὅσιν ὅτι τὰ μόνιμα και διαρκῆ ἰδεολογικὰ ρεύματα ἀντιπάλων κοινωνικῶν τάξεων συγκρούμενα κατ' ἀντίθετον φορὰν δημιουργοῦν τὰ κοινωνικὰ ἐδάφη ἐκ τῶν ὁποίων φύονται οἱ κοινωνικαὶ θεομοί.

Ἡ προσπάθεια τῆς περιχαρῶσεως τοῦ δικαίου ἐντὸς ἀκινήτων ὀρίων γεωμετρικῆς λογικῆς ἀκριβείας εἶναι μάταια διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν διαλεκτικὴν σχετικότητα και τὴν ρευστότητα τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα συμπλεκόμενα και συνεχόμενα ἀδιαχωρίστως δι' ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων και ἀντιδράσεων σχηματίζουσι τὸ ρεῦμα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Δύναται ὅμως ν' ἀποβλέψῃ τις εἰς ἔρευναν τῶν γενικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουσι τὸ ἐκάστοτε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τοῦ δικαίου — ὡς και πάντων τῶν κοινωνικῶν θεομῶν — και εἰς ὀρισμὸν ἀποδίδοντα κατὰ τὸ μάλλον και ἥττον τὸν θεμελιώδη χαρακτήρα τοῦ σημαντικοῦ τοῦτου θεμελίου ὠρισμένων ἱστορικῶς παροδικῶν κοινωνικῶν συγκροτημάτων. Δὲν θὰ πρέπη ὅμως νὰ νομισθῆ ὅτι ἡ στρεφόμενη περὶ τὸν ὀρισμὸν τοῦ δικαίου

ἔρις, ἡ ὁποῖα χωρίζει τοὺς ἐργάτας τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, εἶναι μία «βυζαντινὴ» διαφωνία, ἡ ὁποῖα στερεεῖται ἐπιστημονικῆς χρησιμότητος. Ὅχι. Αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι εἶναι σημαντικῶς ἀξιόλογοι διὰ τὴν αὐριανὴν ἐπιτυχίαν — κατὰ μείζονα βαθμὸν τῆς σήμερον — ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος, τοῦ ὁποῖου ἀρκετὰ σημεῖα διεφωτίσθησαν ἤδη ἐπαρκῶς.

Τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα τίθενται ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν δὲν λύονται διὰ τῆς αἰφνιδίας ἐμφανίσεως θαυματοποιῶν ἀλλὰ διὰ βραδείας, βαθμιαίας και κοπιώδους διεισδύσεως τῆς σκέψεως εἰς τὰ διαρκῶς ὑποχωροῦντα σκότη τῶν ἀδύτων τοῦ φυσικοῦ κόσμου και τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Αἱ ἐπιτυχεῖς λύσεις εἶναι καρποὶ ἐπιμόνου και μακροχρονίου προσπαθείας, ἡ ὁποῖα προετοιμάζει τὰ ἀναγκαίως προαπαιτούμενα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀσφαλῆ οἰκοδομὴν ἀληθῶν προτάσεων. Ἐκάστη φάσις τῶν ἐπιστημονικῶν και φιλοσοφικῶν γνώσεων ἀποτελεῖ τὴν ὀργανικὴν συνέχειαν τῆς προηγουμένης και τὴν ἀφετηρίαν μελλοντικῶν κατακτησεων μετρουμένων κατὰ μαθηματικὴν πρόδον: Scientia non facit saltus!

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς θεωρίας, αἱ ὁποῖαι καταρτίζονται διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων παρατηρήτέον ὅτι ἡ σχετικότης των εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας και ἡ ζωὴ των πρόσκαιρος: ἀκολουθοῦν τὰς κοινωνικὰς καταστάσεις και προσαρμόζονται πρὸς τὰ συνεχῶς μεταβαλλόμενα ρεύματα τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, τῶν πολιτικῶν διαμαχῶν, τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων, τὰ ὁποῖα ὑπέκκινονται εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῶν ὑλικῶν ἀλλοιώσεων τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας.

Πρὸς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων και πρὸς τὴν ὠρισμένην θέσιν τὴν ὁποῖαν λαμβάνομεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὑπὸ ἰδεολογικῆν-ἐπιστημονικὴν μορφὴν ἐκδηλώσεως τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων ἐκ τῶν ὁποίων θὰ προέλθῃ ὁ τύπος τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως τῆς αὐριον —

συμβιώσεως ἡ ἐπικράτης τῆς ὁποίας θὰ σημάξῃ τὴν ἀνθησιν νέων ἀξιών — δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὸν σχετικὴς πάντοτε ἀξίας ὀρισμὸν τοῦ δικαίου, ὡς τοῦ μέρους ἐκείνου τῶν κοινωνικῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι ἐμφανισθέντες ὡς προῖον ἀναγκαῖον τοῦ διαφορισμοῦ τῆς κοινωνίας εἰς κοινωνικὰς τάξεις μὲ ἀντίθετα οικονομικὰ γνωρίσματα, εἶναι προικισμένοι μὲ τὴν δύναμιν τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀναγκαστικῆς τηρήσεως τῶν ἐπιταγῶν τους λόγῳ τῆς σπουδαιότητος των πρὸς φρούρησιν και θεμελιώσιν ὠρισμένων κοινωνικῶν σχέσεων και καταστάσεων. Ποῖον μέρος τῶν κοινωνικῶν κανόνων θὰ περιληφθῆ ἐκάστοτε intra muros τοῦ δικαίου ἐξαρτᾶται ἐκ

τῶν κατὰ τὸπον και χρόνον κρατουσῶν συνθηκῶν.

Ὁ ὀρισμὸς οὗτος παρακολουθεύμενος και ὑπὸ τῆς κοινωνιολογικῆς δεξασίας ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν κανόνων τοῦ δικαίου διαμορφοῦται ἐκάστοτε συμφῶνως πρὸς τὴν σχέσιν ἡ ὁποῖα ὑφίσταται μεταξὺ τῶν δυνάμεων τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν ὀμάδων και τῆς ἐντεῦθεν ἀποκρυσταλλουμένης νομικῆς συνειδήσεως παρέχει ἐνιαίαν νομικὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν, ἀποτελοῦσαν ὀργανικὸν μέρος τῆς γενικῆς κοινωνιολογικῆς θεωρίας τοῦ determinismus economicus.

Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΙΜΙΛΙΟΥ MEYERSON(*)

Π

Κατόπιν ἀπὸ τις γενικότητες πού εἶπα στὸ προηγούμενο φύλλο, νομίζω ὅτι μπορὸ σήμερα νὰ ἐπιχειρήσω μὲ λεπτομερέστερη ὀπωσδήποτε ἐκθεσι τῆς ἐπιστημολογίας τοῦ Meyerson.

Μελετώντας τὴν ἐξέλιξη τῆς σκέψης στὴν ἐπιστήμη και στὴ φιλοσοφία ὁ Meyerson ἀναζήτησε τὸ ὄρομο πού μᾶς ἔφερε ἀπὸ τὰ πρῶτα δεδομένα τῆς ἐμπειρίας στὶς γενικὲς τῶν φιλοσόφων θεωρίες γιὰ τὴ ζωὴ και γιὰ τὸν κόσμο.

Ὁ κάθε ἐπιστήμονας και ὁ κάθε φιλόσοφος, σὰν ἄνθρωπος πού εἶναι, μπορεῖ βέβαια νὰ ἔχῃ μίαν ἰδέα δική του, μίαν ἰδιαίτερη συναισθηματικὴ προτίμησι. Μέσα ὅμως ἀπὸ τις ὑποκειμενικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις τῶν ἀτόμων βγαίνει ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη σὰν μίαν συνισταμένη ἀλλήλοσυγκρουομένων δυνάμεων. Τὸ συστατικὸ τῆς στοιχεῖο εἶναι ἡ δημιουργικὴ πράξις, δηλαδή τὸ καινούργιο γεγονός ἢ ἡ καινούργια σκέψη τὴν ὁποῖα προσθέτει ὁ ἄνθρωπος στὶς προηγούμενες γνώσεις του, ὅταν στέκεται μπροστὰ στὸ

ἄγνωστο και προσπαθεῖ νὰ τὸ ξεσκεπάσῃ.

Ὁ Meyerson μᾶς βεβαιώνει πὺς ὑπάρχει πράγματι: μὲ τέτοια συνισταμένη, δηλαδή μὲ τέτοια γραμμὴ κατευθυντήρια, ὠρισμένη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τις τάσεις τοῦ καθενὸς και πάντα ἡ ἴδια. Ποιᾷ; Ἡ προσπάθεια νὰ μεταβάλουμε τὸ ἄγνωστο σὲ γνωστὸ βρίσκοντας τὴν οὐσία τῶν φαινομένων. Ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουν οἱ δύο θεμελιώδεις χαρακτήρες τῆς ἐπιστήμης: 1) Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὀντολογικὴ. 2) Ἡ ἐπιστήμη ζητεῖ τὴν ἐξήγησι τῶν φαινομένων.

Ἐντελῶς τὰ ἀντίθετα ὑποστήριξε ὁ Αἰγύουστος Comte ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ διάκρισι τοῦ Καντίου μεταξὺ φαινομένων και νοουμένων ὑποστήριξε ὅτι, ἀφοῦ τὸ νοούμενο ἢ τὸ ὄντως ὄν εἶναι ἀνέφικτο, ἡ ἐπιστήμη ἔχει χρέος νὰ περιορισθῆ μόνο στὸ φαινόμενο. Οἱ νόμοι τῆς εἶναι νόμοι τῶν φαινομένων δὲν εἶναι νόμοι τῶν νοουμένων. Περιγράφει, δὲν ἐξηγεῖ. Γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσχωρήσῃ στὴν οὐσία, ἀλλὰ ἡ οὐσία εἶναι ἀνέφικτη. Ἐφ'ὅσον εἶναι μόνο τὰ δεδομένα

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο σελ. 4.

των αισθήσεων. Αυτά και μόνο εξετάζοντας ή επιστήμη, μάς λέγει το πώς των πραγμάτων, δὲ μάς λέγει το γιατί. Δὲ μάς ἀποκαλύπτει τὴν αἰτία τους ἀλλὰ τὴ διαδοχὴ τους. Ἐπομένως ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ καὶ εἶναι μάλιστα ὑποχρεωμένη νὰ ἀναζητῇ μόνο σχέσεις ἢ κανόνες, ἢ νόμους συγχρονισμοῦ καὶ διαδοχῆς. Καὶ ἔταν ἀκόμη διατυπώνει θεωρίες ἢ ὑποθέσεις, πάλι πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ σὲ νόμους τῶν φαινομένων πλατύτερους, ποτὲ στὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς των. "Ἄν ἀποβλέπε σ' αὐτόν, ἂν δηλαδὴ ἀναζητοῦσε τὸ γιατί, τὴν οὐσία, θὰ μεταπηδοῦσε ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων στὸν κόσμον τῶν νοουμένων καὶ θὰ μεταβαλλόταν σὲ μιὰν ἀυθαίρετη καὶ ἀναπόδεικτη μεταφυσική.

"Ἐτσι λοιπόν, κατὰ τὸν Αὐγουστο Comte στὸ γνωσιολογικὸ ἐρώτημα ἂν ἡ γνῶσις τοῦ ὄντος εἶναι ἢ ἔχει δυνατότητα, πρέπει νὰ πάρουμε μιὰ θέσιν ἀρνητική: Τὸ ὄν εἶναι ἀνεπιτήρητο ἢ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ὀντολογική. Καὶ κατὰ φυσικὸν ἐπακολούθημα συμπεραίνουμε ὅτι: ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἐξηγητική· εἶναι μόνο νομοθετική.

"Ἄς ἐξετάσουμε τὸ πρῶτον ζήτημα:

"Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἢ ἔχει ὀντολογική; Τόσο στενὰ—μάς λέγει ὁ Meyerson—καὶ ἀναπόσπαστα εἶναι δεμένη ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν ὀντολογία ὥστε πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὴν ἀπορρίπτουν κατάντησαν νὰ δημιουργήσουν μιὰν ὀντολογία sui generis, τὴν ὀντολογία τῶν νόμων. Θεωροῦν τοὺς νόμους σὰν ὀντότητες πραγματικῆς, αὐτοὺς ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ νόση καὶ ποὺ μπορούμε νὰ γνωρίσουμε ἀγνωόντας τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ. Εἶναι ἔπως λέγουν οἱ νόμοι τῆς φύσης. Καὶ ὅμως οἱ νόμοι αὐτοὶ περιέχουν ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα ποὺ δὲ μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε. Στὸς νόμους π. χ. μὲ μορφή μαθηματικὴ ἢ ἀντίθεση τῆς ἀπλότητος τῶν φαινομένων μὲ τὴν πολυπλοκότητα πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς, δείχνει ἀκριβῶς τὴν ἐπέμβαση τοῦ μυαλοῦ μας. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τοὺς νόμους τοὺς ποιοτικῶς, αὐτοὺς

ποὺ καθορίζουν εἰς ιδιότητες τῶν ἀντικειμένων. Οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι πάντα ἀφαίρεσις· ποτὲ δὲν ἐφαρμόζονται ἀπόλυτα στὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα τὰ ὅποια ἔχουν πάντα τὸ quid proquum.

Γενικώτερα μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ νόμος εἶναι πάντοτε μιὰ πρόταση κατὰ προσέγγιση. Ἐκφράζει αὐτὸ ποὺ συμβαίνει μόνον ἔταν ὠρισμένοι ὄροι ἐκπληρωθῶν καὶ τὸ ἐκφράζει ἔπως ἢ λέξη τὸ πρᾶγμα, δηλαδὴ μέσον τοῦ μυαλοῦ μας. Πρὶν διατυπωθῇ δὲν ὑπῆρχε καὶ ἄφου διατυπωθῇ, ὑπάρχει ὡς τὴ στιγμή ποὺ ἕνας νόμος καινούργιος θὰ ἐπιτύχῃ προσέγγιση μεγαλύτερη.

"Ἐπομένως οἱ νόμοι δὲν εἶναι νόμοι τῆς φύσης ἔτσι ἀπλᾶ, ἀλλὰ νόμοι τῆς φύσης ὡς πρὸς τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι ἀλήθεια τὸ πᾶρ ὅτι ὁ Αὐγουστος Comte δὲν ἔκαμε αὐτὸ τὸ παραστράτημα πρὸς τὴν ὀντολογία τῶν νόμων.

Πιστὸς στὴν πολεμικὴ του κατὰ τῆς μεταφυσικῆς δὲν τοὺς ἔδωσε ποτὲ αὐτούσια ὑπαρξή, ἀλλὰ τοὺς ἐθεώρησε σὰν ἕνα σύνολο κανόνων ποὺ διέπουν τὶς σχέσεις μας μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Στὴν ἀποψη αὐτῆ τοῦ Comte κανεὶς δὲ θὰ ἀντέλεγε, ἂν δὲν ἰσχυρίζταν ἀκόμη ὅτι αὐτὸ καὶ μόνο τὸ σύνολο τῶν ἐμπειρικῶν κανόνων ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμη. Γιατὶ ἀμέσως θὰ ρωτήσουμε, ποῦ θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν κανόνων ἔταν ἐξοστρακίσουμε κάθε ὀντολογία; Ὁ Comte δὲ μάς τὸ εἶπε ἀλλὰ ὁ Stuart Mill, συνεπέστερος πρὸς τὶς ἀρχὰς τοῦ θετικισμοῦ, δὲν ἐδίστασε νὰ προχωρήσῃ σ' ὅλες του τὶς φυσικῆς συνέπειες:

Πράγματι ἀπὸ τῆ μιᾶ δρίζουμε τὴν ἐπιστήμη σὰν ἕνα σύνολο κανόνων θεμελιωμένων πάνω στὸν φαινόμενα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἀποφεύγουμε νὰ ἐρευνησομε τί ὑπάρχει πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα. "Ἐτσι ὁ ὄρος «φαινόμενο» γίνεται συνώνυμος μὲ τὸν ὄρο «αἰσθησις τοῦ φαινομένου» ἢ καλύτερα μὲ τὸν ὄρο «αἰσθησις» ἀπλῶς καὶ μόνο καὶ οἱ σχέσεις παραλληλισμοῦ καὶ διαδοχῆς τῶν φαινομένων θὰ κατανοῦσων σχέσεις παραλληλισμοῦ καὶ διαδοχῆς τῶν

«αἰσθησεων». «Οἱ πρωταρχικοὶ νόμοι—λέγει ὁ Stuart Mill—στὸς ὁποίους θὰ φτάσῃ στὰ μέρα ἢ ἐπιστήμη θὰ ἀναφέρονται στὰ ποιοτικὰ αἰσθηματα ποὺ νοιώθουμε».

Σύμφωνα μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τοῦ σκέπτεσθαι δὲ θὰ μπορούσαμε πιά νὰ μιλήσομε γιὰ τὰ πράγματα ποὺ βλέπουμε τὸ πρῶτ' ἔταν ἀνοίγουμε τὰ μάτια μας γιατί ἡ λέξη πράγματα συνεχεται μιὰ μεταφυσικὴ βεβαίωση μὲ ὀντολογικὸ χαραχτήρα. Θὰ ἔπρεπε νὰ μιλοῦμε μόνο γιὰ τὶς παραστάσεις μας ἀπὸ τὶς ὅποτες ξεκινῶντας θὰ ἐφτάναμε στὰ πρῶτα συστατικά τους στοιχεῖα, δηλαδὴ στὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης. "Ἐτσι ἡ ἐπιστήμη θὰ γινόταν ἕνα εἶδος ψυχοφυσικῆς, ἔχει βέβαια σὰν αὐτὴ ποὺ γνωρίζουμε καὶ ποὺ προϋποθέτει μιὰ φυσικὴ μὲ ρεαλιστικὸν χαραχτήρα, ἀλλὰ μᾶς ψυχοφυσικῆς περιέργης ἔδου δὲ θὰ γινόταν λόγος παρά γιὰ τὸ συγχρονισμὸ καὶ τὴ διαδοχὴ παραστάσεων καὶ αἰσθημάτων.

Εἶναι μιὰ τέτοια ἐπιστήμη δυνατὴ; "Οχι. Τὸ ἀποδείχνει πρῶτα—πρῶτα ἡ ἴδια ἡ στάση τοῦ ἐρευνητῆ μὲ πρῶτα στὴ φύση γιατί ποτὲ ἀπ' τὸ μυαλὸ του δὲν περνᾷ ἡ ἴδεια ὅτι ζητᾷ σχέσεις αἰσθησεων ἀλλὰ ἴσα ἴσα ἔχει τὴν πεποίθηση ὅτι ζητᾷ σχέσεις πραγμάτων, ὅτι εἰσχωρεῖ μέσα σὲ ἀντικείμενα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἰσθητή του. Βέβαια μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι κάμνει λάθος, ὅτι εἶναι ἄδυνα μιᾶς παραίτησης ἀπατηλῆς. Ἀλλὰ θὰ μᾶς διαφεύσῃ ὀλοκληρητὴ ἢ ἐξέλιξη τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τότε ποὺ παρουσιάστηκαν οἱ πρῶτες συνθετικῆς προσπάθειες τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰωνῶν ἴσα μὲ σήμερα. Ἡ φυσικὴ δὲν πλησιάζει πρὸς τὶς αἰσθησεις γιὰ νὰ γίνῃ ψυχοφυσικὴ, ἀλλὰ ὀλοένα ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀντὶ νὰ τὴς κάμῃ κέντρο, τὶς καταστρέφει. Ἡ μᾶλλον ὅχι τὶς ἴδιες ἀλλὰ τὴν ὀντολογία τους. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς μιὰ ἀπόδειξη ὅτι τὴ θέλουμε τὴν ὀντολογία. Γιατὶ μὲ τὴν εἶδαμε ὅτι αὐτὴ ποὺ μᾶς δίνεται ἀπὸ τὶς αἰσθησεις μας, περιέχει ἀντιφάσεις, δὲν

ἐδιστασαμε νὰ δεχθοῦμε πὼς οἱ αἰσθησεις εἶναι ἀπατηλῆς καὶ νὰ προχωρήσομε σὲ μιὰ πραγματικότητα λιγώτερο αἰσθητὴ ἀλλὰ πιὸ πραγματικὴ. Καὶ ἔτσι καταστρέφοντας τὴ μιᾶν ὀντολογία καὶ δημιουργώντας ἄλλη ποὺ τὴν πιστεύαμε ἀσφαλέστερη ἐφτάσαμε στὶς σημερινῆς ἀντιλήψεις τῆς φυσικῆς γιὰ τὴ σύσταση τῆς ἐνέργειας. Πόση ἀπόσταση μᾶς χωρίζει ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικούς κανόνες τοῦ Comte, ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση του νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ μικροσκοπίο ἢ νὰ ἀναζητοῦμε τὴ φυσικὴ σύσταση τῶν ἀστέρων! Σήμερα ἡ φυσικὴ ἐπεξεργάζεται ἀνετα τὶς ἐνονοίες τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἠλεκτρονίου μὲ τόση πεποίθηση στὴν πραγματικότητά τους ὥστε ἕνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ στὴν ἀρχὴ περισσότερο ἐδυσπίστησαν σ' αὐτὰς, ὁ Ἐρ. Poincaré, νὰ ὀμολογήσῃ ὅτι «τὰ ἄτομα δὲν εἶναι πιά ἕνα βολικὸν κατασκευάσμα».

Καὶ ὁ Jean Perrin, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐρευνητῆς ποὺ πιὸ πολὺ συνετέλεσαν στὴν ἐδραίωση τῆς κινητικῆς θεωρίας τῆς ὕλης, ἐκθέτοντας τοὺς 13 διαφόρους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους καθορίζεται τὸ μέγεθος τῶν ἀτόμων συμπεραίνει ὅτι αὐτοὶ δίνουν «στὴν ἀτομικὴ πραγματικότητα ἕνα χαραχτήρα ἀλήθειας πολὺ γειτονικὸ μὲ τὴ βεβαιότητα».¹

Πὼς συμβαίνει λοιπὸν νὰ πιστεύουν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ θετικισμοῦ ὅτι ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ κινεῖται ἔξω ἀπὸ κάθε ὀντολογία; Χωρὶς ἀμφιβολία γιατί τόσοι καὶ τόσα ἐπιστήμονες ποὺ νόμισαν ὅτι κρατοῦν τὴν τελειωτικὴν ἀλήθεια δὲν ἄρρησαν νὰ διαφευθοῦν. Καὶ ὁ φιλόσοφος ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀλλεπάλληλες αὐτὰς διαφεύσεις εὐκολα βγάζει τὸ συμπέρασμα πὼς ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ δὲν ὑπάρχει. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι λανθασμένος. "Ἄν δὲν τὴν βρήκαμε ἢ ἂν δὲ θὰ τὴν βροῦμε ποτὲ, αὐτὸ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξή της. Οἱ ὑποθέσεις περνοῦν ἢ ὑπόθεση ἔμεις ἢ μιὰ καὶ αἰώνια πὼς ἢ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια μᾶς εἶ-

¹ Jean Perrin: Les Atomes Σ. 294 (Alcan 1930).

ναι έν μέρει τουλάχιστον προσιτή, ή υπόθεση αυτή μένει σαν αναγκαία υπόθεση για να τραβήξουμε μπρός.

Από τον πρώτον αυτό χαρακτήρα της επιστήμης απορρέει ο δεύτερος: Αφού ή επιστήμη ζητεί το έν, την ουσία των φαινομένων, ή άπλη περιγραφή τους δε μπορεί να μάς φτάση. Ο νόμος ο οποίος μάς λέγει μόνο πώς γίνεται το φαινόμενο πρέπει να συμπληρωθώ με την εξήγηση που θα μάς πη τό γιατί.

Στή θετική αντίληψη συνετέλεσε και ένα σφάλμα ψυχολογικό. Ο Comte ακολουθώντας τον Φραγκίσκο Βάκωνα θεωρεί την έπιθυμία για τή γνώση σά μία από τις λιγώτερο έπιτακτικές. Η επιστήμη έχει για μόνο σκοπό τή δράση.¹ Αυτό δέν είναι σωστό. Ο έρευνητής αισθάνεται μιάν ακατανίκητη δίψα για τή γνώση ή όποια τον σπρώχνει σε έρευνες από τις όποιες δέν έχει καμμιάν έλπίδα να αποκομίση κέρδος οικονομικό. Αν ή επιστήμη είχε για μόνο σκοπό τή δράση θα μεταβαλλόταν σε ένα σύνολο από γιατροσόφια ή από μαγικά παραγγέλματα, γιατί και αυτά όπως και ο νόμος ο σύμφωνος με τον θετικισμό, μάς βεβαιώνουν για μιάν ώρισμένη διαδοχή δυό ή περισσότερων γεγονότων. Αν ή επιστήμη πρέπει να θεωρηθώ ανώτερη από το γιατροσόφι ή από το μαγικό παράγγελμα, είναι γιατί φιλοδοξεί πάντα να αιτιολογήση τον νόμο. Ο νόμος μονάχος του δέν αρ-

¹ Είναι φανερό πώς ή αντίληψη αυτή της επιστήμης είναι καθαρά έμπορικé. Ο επιστήμονας θα αποβλήση βέβαια στη δράση την ώρα που θα χρησιμοποιήση τήν επιστήμη του ως μέσο βιοποριστικό. Θα ήταν όμως τραγικό και για τήν επιστήμη όπως και για κάθε ανώτερη πνευματική εκδήλωση αν δέν υπήρχε γιαυτές άλλο κίνητρο από τήν έμπορικé εκμετάλλευση.

κει. Έτσι π. χ. βλέπουμε στην Αστρονομία τον νόμο της έλξης τον τόσο άπλο να μην ίκανοποιή τους επιστήμονες. Η συζήτηση του τί είναι ή έλξη άπασχόλησε τήν επιστήμη από τήν έποχή του Νεύτωνα ίσα με σήμερα. όποτε με τή σχετικότητα καταλήξαμε στην άρνησή της.

Στή Βιολογία πάλι βλέπουμε να διεξάγεται μιá ζωηρότατη διαμάχη μεταξύ βιταλιστών και αντιβιταλιστών ή όποια δε θα είχε καμμιάν έννοια αν έπρόκειτο για νόμους για τους όποιους είναι σύμφωνοι και οι δυό.

Κάτι ανάλογο παρατηρούμε και στις Φυσικές επιστήμες. Στά Συνέδρια της Φυσικής που έγιναν τα τελευταία αυτά χρόνια είδαμε τους κορυφαίους φυσικούς και μαθηματικούς της έποχής μας σύμφωνους ως επί το πλείστον στο πώς των φαινομένων να συζητούν πάνω στο **γιατί** και να προσπαθούν να εύρουν μιάν εικόνα ίκανή να τους τó παραστήση.

Οι συζητήσεις αυτές των συνεδρίων της Φυσικής μάς δείχνουν έτσι πώς συμπλέκονται οι δυό θεμελιώδεις βάσεις της επιστήμης, αυτή που θέτει ως ουσία των φαινομένων ένα κόσμο από όντολογικές πραγματικότητες και αυτή που αποζητά τήν εξήγηση των φαινομένων. Συμπλέκονται τόσο καλά ώστε δε μπορούμε να μιλήσουμε για τή μιá χωρίς να κάμουμε λόγο για τήν άλλη. Η παραδοχή μιáς πραγματικότητας αντικειμενικής και έφικτης μάς κάμνει να απαιτούμε τήν εξήγηση, αλλά και ή εξήγηση δέν πραγματοποιείται παρά με τήν όντολογία.

Στό σημερινό άρθρο προσπάθησα να περιλάβω τις αντιλήψεις του Μ. για τις δυό θεμελιώδεις απαιτήσεις της επιστήμης. Στο έρχόμενο θα δούμε πώς και ίσα με τί σημείο ή επιστήμη κατορθώνει να τις πραγματοποιήση.

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ

Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ : Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Ο κ. Κορδάτος ξεκινώντας απ' τή θεμελιώδη αρχή του μαρξισμού πώς ή ιστορία των ανθρώπων και των έθνων δέν είναι παρά ιστορία της πάλης των κοινωνικών τάξεων, στην όποια ακράδαντα πιστεύει, έπιχείρησε χρόνια τώρα ν' αποδείξη τήν αρχή αυτή σωστή και στην έλληνική ιστορία ολόκληρη, εξετάζοντας τμηματικά τις διάφορες έποχές της, αρχίζοντας απ' τις πιό πρόσφατες (Η κοινωνική σημασία της Έλληνικής Έπανάστασης, Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία, ή Έπανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας) και προχωρώντας στη Βυζαντινή έποχή (Η Κομμούνα της Θεσσαλονίκης). ετοιμάζει δε όπως μαθαίνω ανάλογες έργασίες και για τήν αρχαία έποχή.

Προκατόχους δέν έχει στην προσπάθειά του αυτή, γι' αυτό όλες οι έργασίες του κοντά στις άρετες της πρωτοτυπίας έχουν και όλες τις έλλείψεις που δε μπορούν να λείψουν από έργασίες αυτού του είδους. Ο κ. Κ. αντίθετα με τους ιστορικούς που δέν ξεκινούν από καμμία a priori βεβαιότητα αλλά υιοθετούν όποιοδήποτε πόρισμα προκύψη απ' τήν εξέταση των πηγών, ξεκινά από ώρισμένη πεποίθηση που οι βασικές αρχές της κοινωνικής κοσμοθεωρίας του έπιβάλλουν ως αναγκαία και προσπαθεί να τήν έπικυρώση με τις μαρτυρίες των πηγών. Η καλή του πίστη δε μπορεί βέβαια να άμφισβητηθώ. Αλλά τα ιστορικά στοιχεία όλων των έποχών υπήρξαν πάντοτε ποικίλα και αντιφατικά, όπως ποικίλη και γεμάτη άγχιφάσεις είναι και ή ιστορικé ζωή και σήμερα και στο παρελθόν, ώστε να εύνοή τήν πιθανοφανή ανάπτυξη και των πιό αντιθέτων άπόψεων επάνω σε διάφορα ζητήματα της ιστορίας. Άρκει να κατέχη κανείς τήν τέχνη της αναζήτησης και χρησιμοποίησης των στοιχείων που ενισχύουν τήν άποφή του, να γεφυρώνη με δικές του έρμηνείες τα κενά και να άφινη στη σκιά ό,τι δέν είναι σύμφωνο με τή γνώμη του.

Αλλά άς έρωμε στο προκειμένο. Ο κ. Κ. στο νέο του βιβλίο θέλει να αποδείξη ότι ή Πόλη δέν έπεσε στα 1453 τόσο γενναία όσο πιστεύεται, αλλά παραδόθηκε θεληματικά στους Τούρκους. Οι λόγοι στους όποιους στηρίζεται είναι οι έξης: Τό Βυζάντιο ήταν κράτος φεουδαρχικό. Ένώσω ήμαζε πολιτικά, οι μάζες των δουλοπαροίκων χωρικών και οι λίγοι τεχνίτες των πόλεων άντεχαν στην εκμετάλλευση των δυνατών. Όταν όμως τό κράτος έχασε τις πλουσιώτερες έπαρχίες του και οι Έ-

νετοί και Γενουάτες του πήραν τα κέντρα και τα μέσα του διαμετακομιστικού έμπορίου, οι μάζες αυτές εξαθλιώθηκαν, συνέρρευσαν σε άστικά κέντρα και ιδίως στην Πόλη άνεργοι και πεινασμένοι, κι έτσι όταν ο Μωάμεθ Β' παρουσιάστηκε κάτω από τα τείχη της, μέσα ώργίαζε ή διχόνοια και ο ταξικός αλληλοσπαραγμός με τό προσωπείο των ένωτικων και άθθενωτικων τάσεων. Η βοήθεια που παίρνονταν ούτε και Πάπα οι ένωτικοί ούτε φαίνονταν ούτε και ήταν έπιθυμητή από τό μεγαλύτερο μέρος των πολιτοκοιμένων και ή σωτηρία της Πόλης ήταν υπόθεση χαμένη. Μέσα σ' αυτή λοιπόν τήν άπόγνωση μιá μερίδα των άθθενωτικων που αποτελούνταν από κοσμικούς και εκκλησιαστικούς φεουδάρχες, με έπί κεφαλής τό Νοταρά και τον Γ. Σχολάριο, βλέποντας πώς με τήν θεληματικé παράδοση ήταν δυνατόν, όπως τουλάχιστο τους ήπόσχονταν ο Μωάμεθ Β', να περισώσουν τα αγαθά τους, καθώς και τήν άγνότητα της θρησκείας τους που θα σέβονταν ο σουλτάνος, ένω ή Ένωση με τους δυτικούς τήν κατάστρεψε, ήταν σε ιδιαίτερες διαπραγματεύσεις με τό Μωάμεθ Β' και χωρίς να τό πάρη είδηση ο Παλαιολόγος, άνοιξαν μιá πόρτα κι έμπασαν μέσα στην Πόλη τον τουρκικό στρατό. Αυτό είχαν σκορπίσει στο λαό τις μοιρολατρικές προφητείες πώς είναι γραφτό να πέση ή Πόλη, αυτοί έσπειραν τον πανικό στους πολιτοκοιμένους και παρέλυσαν τήν αντίσταση και τέλος αυτοί έβαλαν να δολοφονηθώ ο αρχηγός του άμυντικού στρατού Ίουστινιάνης. Και άποδείξη ότι μέσα στην κοσμοχαλασία που επακολούθησε στην άλωση, τά στίνα των άθθενωτικων έμειναν άθικτα χάρη σε ιδιαίτερο σημάδι που έφεραν, και οι άρχηγοί τους όπως ο Νοταράς και ο Γ. Σχολάριος έγιναν αντικείμενο εξαίρετικών συμπαιδιών και τιμών εκ μέρους του Μωάμεθ Β'.

Ένωσεται ότι αυτά δέν γράφονται για πρώτη φορά. Τήν άποψη της παράδοσης με συνθηκολόγηση τήν υιοστήριξε πιό πριν ο Δ. Καντεμίρ, στηρίζόμενος σε τουρκικές ίδιως πηγές και προπαντός στον τουρκο ιστοριογράφο του 17ου αιώνα Έβλιγιά Τσελεπή. Άργότερα τήν επανάλαβε και ο J. H. Mordtmann (Die Kapitulation von Constantino-pel im Jahre 1453). Οι δικοί μας νεώτεροι ιστορικοί, για λόγους αντίθετους απ' εκείνους που παρακίνησαν τον κ. Κ. να τήν φέρη πάλι στο φώς, προτίμησαν να τήν αντιπαρέλθουν ως άνάξια να συζητηθώ και μόνο τελευταία, στις παρενθέσεις του Η.

Καρολίδη στη νέα έκδοση της 'Ιστορίας του Παπαρρηγοπούλου, το ζήτημα αυτό εξετάζεται κάπως διεξοδικότερα. Ο κ. Κ. έσυγκέντρωσε με προσοχή όλα τα στοιχεία που συνηγορούν γι' αυτή την άποψη και πρέπει να όμολογηθῆ ότι τα συμπεράσματά του μολονότι δέν είναι τέτοια πού νά μὴν ἀφίνουν καμμιὰ ἀμφιβολία διατυπώνονται μ' ένα τρόπο αρκετά πειστικό.

Όσοσο μένουν ακόμα πολλές δυσκολίες για νά παραδεχτοῦμε τὴν ἀποψη αὐτή, καί μάλιστα τέτοιες πού δέν είναι εύκολο νά παραμεριστοῦν. Είναι γεγονός ότι οί ἔλληνες ιστοριογράφοι οί σύγχρονοι τῆς Ἄλωσης, ὁ Δούκας, ὁ Γ. Φραντζῆς, ὁ Δ. Χαλκοκονδύλης, ὁ Κριτόβουλος, ἐνώ σέ άλλα σημεῖα είναι διεξοδικοί, στό σημεῖο τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον μῆχαν οί Τούρκοι στήν Πόλη είναι σύντομοι καί δέ μᾶς δίνουν λεπτομερειακές πληροφορίες, τῶν ὁποίων ἡ συγκριτική ἐξέταση νά μᾶς βοηθήσει στήν ἐρευνά μας. Ὁλων ὅμως οί μαρτυρίες συμφωνοῦν ἀπόλυτα στό σημεῖο αὐτό: ότι ἡ Πόλη ἔπεσε ἀγωνιζομένη. Κανένας τους δέν κάνει λόγο γιά θεληματική παράδοση, οὔτε ὄλων οὔτε ὀρισμένης μερίδας. Καί πρέπει νά προσέξουμε ιδιαίτερα τό σημεῖο αὐτό. Οί περισσότεροι ἀπό τοὺς παραπάνω ιστοριογράφους ἦσαν ἐνωτικοί, καί ψέγουν μέ τίς δριμύτερες φράσεις τή στάση τῶν ἀθηνωτικῶν στίς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμές. Ἄν λοιπόν ἡ συνθηκολόγηση καί τό μπάσιμο τῶν τούρκων μέσα στό τείχη ἦταν πραγματικά ἔργο τῶν ἀθηνωτικῶν, θά ἐδίσταζαν ποτέ νά τοὺς καταλογοῦσαν τὴν εὐθύνη τῆς τραγικῆς ἐκείνης συμφορᾶς; Δέν θά ἀφιέρωναν σελίδες ὀλόκληρες ἡ ἔστω καί μιὰ γραμμὴ γιά νά στιγματίσουν τὴν προδοσία τους; Καί ὅμως τίποτε τέτοιο δέ βλέπουμε. Ἐπειτα δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε ότι μετὰ τὴν Ἄλωση πληθὴ ὀλόκληρα καί ἔλλήνων καί ξένων κατέφυγαν στίς γύρω χῶρες, ότι τό μεγάλο αὐτό ἱστορικό γεγονός μαθεύτηκε γρήγορα καί στή Δύση καί στήν Ἀνατολή καί ότι πολλοί ξένοι ἔγραψαν ὅτι ἤξαιραν γιά τόν τρόπο πού ἔπεσε ἡ Πόλη. Κανένας λοιπόν ἀπ' αὐτοὺς δέν ἄκουσε τίποτα γιά τὴν προδοσία τῶν ἀθηνωτικῶν;

Ἐξάλλου ὁ Κριτόβουλος καί σύγχρονος τῶν γεγονότων ἦταν καί γνώριμος τοῦ Μωάμεθ, στόν ὁποῖον καί ἀφιέρωσε τή χρονογραφία του. Πῶς λοιπόν θά μπορούσε, χωρὶς καμμιὰ ἀνάγκη, νά ἐκθέσει τὴν ἀξιοπρέπεια του ἀπέναντι στό σουλτάνο, παραποιώντας ένα τόσο πρόσφατο ἱστορικό γεγονός;

Ὁ κ. Κ. βασίζει τὴν ἀποψη του κυρίως στό ότι είναι σύμφωνη μέ τίς τουρκικές πηγές, πράγμα πού είναι βέβαια λογικό, μιὰ πού οί Τούρκοι δέν εἶχαν κανένα συμφέρο νά λιγοστέψουν τὴ φήμη τοῦ Μωά-

μεθ Β'. πού οί ἴδιοι τόν ἐπωνόμαζαν Πορθητή, ὑποστηρίζοντας πῶς μπάστηκε ἀπό τοὺς ἀθηνωτικούς στήν Πόλη. Ἄς δοῦμε ὅμως ποιές είναι οί περίφημες αὐτές τουρκικές πηγές. Είναι γνωστό ότι στό 1519 κατὰ τόν Ἄθ. Ἰψηλάντη, δηλ. 66 χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση (κατὰ τόν Μαλαξὸ τό γεγονός αὐτό ἐγινε 13 χρόνια ἀργότερα δηλ. στό 1532) ὅταν ὁ σουλτάνος Σελήμ Β'. θῆλῃσε ν' ἀναγκάσει τοὺς χριστιανούς τῆς Πόλης νά τουρκέψουν, γκρεμίζοντας τίς ἐκκλησίες μέ τὴν πρόφαση ότι ἡ Πόλη δέν προσκύνῃσε μὰ πάρθῃσε «ἀπό σπαθίου», ὁ Πατριάρχης Θεόκλητος κατάρθωσε νά τόν μεταπεισῇ παρουσιάζοντάς του τρεῖς ὑπέρ-γῃρους γενιτσάρους πού πολέμησαν στόν καιρό τῆς Ἄλωσης, οί ὁποῖοι ἐβεβαίωσαν τό σουλτάνο ότι ἡ Πόλη εἶχε πραγματικά παραδοθῆ μέ συνθήκη. Δηλαδή τόσο πρωτόγονη ἦταν ἡ νέα ἐξουσία πού ἐγκαθιδρύθηκε στό παλάτια ὅπου ἄλλοτε καί γυναῖκες ἱστοριογραφοῦσαν, ὥστε δέ βρέθηκε οὔτε ένα ἐπίσημο ἔγγραφο, οὔτε μιὰ ἐπίσημη νύμφα μέ τὴν ἴποια νά ἀποστομῶσει ὁ Σελήμ τοὺς ἰσχυρισμούς τοῦ Πατριάρχῃ καί τίς ἐξαγορασμένες ἴσως μαρτυρίες τῶν γενιτσάρων. Ἐκτός ἀν ψεύδονται στό σημεῖο τοῦτο κι' ὁ Μαλαξὸς κι' ὁ Ἰψηλάντης.

Ἄν πραγματικά τό γεγονός αὐτό ἔλαβε χώρα καί ὁ σουλτάνος ἐπεισθῃσε ότι ἡ Πόλη παραδόθηκε καί ἀναγνώρισε στοὺς χριστιανούς τὴν ἀκεραιότητα τῶν θρησκευτικῶν τους καθιδρυμάτων, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ότι οί χριστιανοί εἶχαν κάθε συμφέρο νά καλλιεργοῦν τὴν ἐπίσημα ἀναγνωρισμένη πιά παράδοση καί νά τὴ διαδίδουν καί στοὺς δικούς των καί στοὺς τουρκικούς κύκλους. Λοιπόν τί τό ἀπίθανο ἀν ὁ Τούρκος χρονογράφος Ἐβλιγιά Τσελεπή, πού ἔζησε δυό αἰῶνες ἀργότερα, ἔγραψε τὴν ἀσυνάρτητη ἐκείνη χρονογραφία του, στήν ὁποία στήρίζονται ὁ Δ. Καντεμίρ καί ὁ Mordtmann, βασιζόμενος στίς παραδόσεις αὐτές πού εἶχαν πιά ἐπικρατήσει, ἀφοῦ δέν εἶχε ἀθηνωτικότερες πηγές νά βασιστῇ;

Δέ μπορεί ἐπίσης νά θεωρηθῇ ἀκαταμάχητο καί τό ἐπιχείρημα ότι με τὴν ἀποψη τῆς συνθηκολόγησης συμφωνεῖ τό γεγονός ότι ὁ Μωάμεθ Β'. σεβάστηκε τὴ θρησκεία καί τίς ἐκκλησίες τῶν χριστιανῶν, πράγμα πού κατὰ τίς διατάξεις τοῦ Κορανίου δέν γίνονταν παρὰ μόνο σ' ἐκείνους πού παραδίδονταν θεληματικά. Ὁ Μωάμεθ Β'. είναι γνωστό ότι δέν κανόνιζε τίς πολεμικές καί πολιτικές του ἐνέργειες μέ τό κοράνι στό χέρι. Ἐκανε καί συμβιβασμούς ὅταν ἦταν ἀνάγκη. Καί ἦταν ἀνάγκη ἐπιταχτική ἀφ' ὅπου μετέφερε τίς καταχτητικές του ἐπιχειρήσεις σέ χῶρες μέ συμπαγεῖς χριστιανικούς πληθυσμούς νά ἀρκεστῇ στήν πολιτική τους ὑποδούλωση. Τό πάρισμο τῆς Πόλης δέν ἦταν γι' αὐτόν τέρμα ἀλλά σταθμός γιά και-

νούργιο ξεκίνημα καί δέν ἦταν τόσο ἀσύνετος ὥστε, μιὰ πού μέ τό σεβασμό τῆς θρησκείας τῶν νέων του ὑπηκόων ἐξασφάλιζε τὴν ἡσυχία τους, νά δημιουργήσῃ κινδύνους περιττούς.

Καί τό ζήτημα τῆς ἐνοχῆς τοῦ Λουκά Νοταρᾶ νομίζω ότι πρέπει νά εξεταστῇ μέ μεγαλύτερη προσοχή. Είναι ἀλήθεια ότι ὁ Ἰουστινιάνης τοῦ ζήτησε κανόνια γιά τὴν ἀμυνα ἐνός τμήματος τοῦ τείχους στήν πύλη Ρωμανοῦ καί ότι ἀρνήθηκε. Νομίζω ὅμως ότι δέν δικαιούμαστε ἀπό τὴν ἀρνήση αὐτὴ νά συμπεράνομε ότι θέλομε, ἀφοῦ ἀναφέρεται πῶς τὰ κανόνια τὰ χρειάζονταν γιά τὴν ἀμυνα τοῦ δικοῦ του τομέα. Τό ότι ὁ Μωάμεθ εἶχε ἀκούσει γιά τό Νοταρᾶ καί τόν ἐζήτησε ὅταν κατέλαβε τὴν Πόλη, δέν ἀποδεικνύει καμμιὰ ἐνοχή, γιατί ἦταν πολύ φυσικό νά προσέξῃ ὁ σουλτάνος τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἀθηνωτικῶν, τῶν ὁποίων ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ ἦταν χρήσιμη. Ἐχομε ἐξάλλου καί τὴ μαρτυρία, τὴν ὁποῖαν ὁ κ. Κ. silentio premit, ότι ὅταν παρουσιάσαν τό Νοταρᾶ στό σουλτάνο, αὐτός τοῦ εἶπε «Βλέπεις πόσου ὀλέθρου αἴτιοι γηνήκατε μέ τό νά μὴ θελήσετε νά μοῦ παραδώσετε τὴν Πόλη;» καί ὁ Νοταρᾶς ἀπάντησε ότι δέν ἦταν στό χέρι τό δικό του οὔτε τοῦ βασιλιά νά τὸν τὴν παραδώσουν. Είναι φευτική αὐτὴ ἡ στιχομυθία; Ἄς ἀποδειχθῇ.

Χωρὶς νά ἔχω καμμιὰ προκατάληψη ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς ἀποψῆς τοῦ κ. Κ. ἐνόμισα ότι ἔπρεπε νά ὑπενθύμισω τίς παραπάνω δυσκολίες πού παρουσιάζονται γιά τὴν ἀνεπιόλακτη παραδοχή τῶν πορισμάτων του. Ὅσο γιά τὴν ἀπό πατριωτικὴ ἀποψη ζήτημα πού φέρνει δὴθεν στήν ἐθνική μας ἱστορία ἡ παραδοχή τοῦ ἀδόξου ἐκείνου τέλους δέν ἀξίζει βέβαια νά γίνῃ λόγος.

Πρὶν τελεσιῶσω νομίζω ότι πρέπει νά σημειώσω καί μιὰν ἄλλη ἀτέλεια τοῦ βιβλίου. Ὁ κ. Κ. δέν γράφει βιβλία ὕψους οὔτε βιβλιοθηκικῆς σοφίας ἀλλὰ βιβλία προπαγάνδας, πού ἀποσκοποῦν τό διασυρμό ὄλων ἐκείνων τῶν ἱστορικῶν στοιχείων πού τροφοδοτοῦν τὰ ἰδανικά τοῦ ἀστικού πολιτισμοῦ. Σ' αὐτό ὀφείλεται καί ἡ βιασύνῃ πού ὄν χαρακτηρίζει καί τὰ κενὰ πού παροσιάζουν οἱ ἐργασίες του καί ὁ πολεμικός γενικά χαρακτήρας τους. Ἴσως οἱ ἀτέλειες αὐτές νά είναι ἀναπόφευκτες σέ τέτοιου εἶδους ἐργασίες. Συμβαίνει ὅμως πολλές φορές καί αὐτοὶ στοὺς ὁποῖους τὰ βιβλία του ἀπευθύνονται, μολονότι δέν ἔχουν καμμιὰ ἀνάγκη νά ζητοῦν στήν ἱστορία τῶν περασμένων ἐποχῶν τὴν δικαίωση τῶν δικῶν

τους κατευθύνσεων, νά προσκρούουν σέ μερικές ἀπορίες πού δέν διαλευκαίνονται καί σέ ὑπερβολές ἀδικαιολόγητες. Δέν ἐξηγοῖ λ. χ. ὁ κ. Κ. γιατί μέ τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος θά ἐκτοπίζονταν ἀπό τίς ἐκκλησιαστικές καί μοναστηριακές περιουσίες καί ἡ Πόλη οὐσιαστικά θά παραχωροῦνταν στοὺς Λατίνους, ὥστε τοὺς συνέφερε νά προτιμήσουν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία. Ὅχι μόνο τό πνεῦμα ὑπὸ τό ὀποῖον ὑπογράφηκε ἡ πραγματικά περίεργη ἐκείνη ἔνωση τῆς Φλωρεντίας, ὅπως μαθαίνουμε ἀπ' τὸν ἀνόπτη Σγουρόπουλο (Historia vera unionis non verae), ἀλλὰ καί ἡ τέλεια παραδοχή τῶν παπικῶν δογμάτων δέν ἔθετε σέ κίνδυνο κανένα περιουσιακό ζήτημα. Σ' ὅλες τίς καθολικές χώρες ὁ κλῆρος είναι ἰθαγενῆς. Ὁ ἀγώνας πού διεξήχθηκε στή Φερράρα καί στή Φλωρεντία μπορεῖ νά διαπνέονταν ἀπό ὄσο θέλετε περιορισμένες θεολογικές ἀντιλήψεις, ἀλλὰ ἦταν ἀγώνας πίστης σέ ἰδέες πού ἀποτελοῦσαν ἀλήθειες γι' αὐτοὺς καί πού ἡ καταπάτησή τους ἐσήμαινε καί γι' αὐτοὺς καί γιά τό θρησκόληπτο ὄχλο πού τοὺς ἀκολουθοῦσε προδοσία ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας, μέ τό νόημα πού εἶχε τότε ἡ ὀρθοδοξία, γιά νά μὴν ἀναφέρω καί τό φόβο τῆς Κόλασης. Ἰπῆρχαν βέβαια στίς διαπραγματεύσεις ἐκείνες καί ἀσθενεῖς χαρακτήρες ὅπως ὁ Ἰω. Παλαιολόγος καί ὁ Πατριάρχης καθὼς καί καιροσκόποι, ὅπως ὁ Βησσαρίων καί ὁ Γ. Ἀμοιρούτζης. Ἰπῆρχαν ὅμως καί μεγάλες φυγές, ὅπως ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός. Ἡ οἰκονομολογικὴ σχηματοποίηση τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας είναι κατανοητὴ ἴσα μ' ένα σημεῖο, πέρα ἀπὸ τό ὀποῖον ἀρχίζει ἡ παραποίηση.

Σχετικά μέ τίς κατηγορίες τοῦ Ubicini γιά τὴ θεληματικὴ προσχώρηση τῶν τελευταίων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν Ἄλωση, πού ἐγὼ κάποτε ἐχαρακτήρισα ἀδικες κι' ὁ κ. Κ. τίς ἐπικροτεῖ, ἀν καί δέν συμφωνοῦν μέ τό πνεῦμα τῆς δικῆς του ἀποψῆς, προτιμῶ νά μὴν ἐκταθῶ περισσότερο.

Ἐννοεῖται ότι στό σημεῖωμα τοῦτο δέν πρόκειται νά λυθῇ τό ζήτημα. Προσπάθησα ἀπλῶς νά δείξω ότι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ προσηχτικώτερη ἐρευνα καί μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα. Καί δέν ἀποκλείεται καθόλου ἡ μελλοντικὴ ἐρευνα νά ἐξουδετερώσῃ τίς δυσκολίες πού ἀνάφερα καί νά ἐπικυρώσῃ τὴν ἀποψη τοῦ κ. Κορδάτου. Γιά τὴν ὄρα ὅμως τὰ πορίσματά του δέν είναι παρὰ μιὰ πιθανὴ εἰκασία.

N. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

Κ. ΚΟΝΤΟΥ: «Τὰ τραγούδια τοῦ χωριάτη» 1931.

Ἡ πρώτη συλλογὴ τοῦ νομαδικοῦ Λεσβίου. Περιέχει ὄλη του τὴν παραγωγή ἀπὸ τό 1912 πού πρωτοφάνηκε. Ὁ τίτλος τῆς ἀπὸ

τὴν πρώτη σειρά, πού προτάσσεται ἀναδρομικά στή συλλογὴ μέ εἰσαγωγὴ τόν «Ἦμνο στό Σάτυρο» σέ ἐλεύθερο μέτρο. Ἡ τεχνο-

τροπία, ή διάθεση και τό πνεῦμα τοῦ ὕμνου αὐτοῦ περνᾷ ὅλη τή συλλογή κι' ἀναπτύσσεται και τήν χαρακτηρίζει.

Στά «τραγουδία τοῦ χωριάτη» ὑποκειμενικά παρουσιάζονται οἱ διάφοροι τύποι τοῦ χωριοῦ ἀπό τό ζευγᾶ ἴσαμε τόν ἀνεργο και τόν τραγουδιστή. Ἡρῆσκος και μοιρολάτρης ὁ χωριάτης του βρίσκει πολλά θέλητρα στή ζωή του, πού τά κακά τους βρίσκουν τήν ἀνακούφιση και τή συνέπεια τους στήν πίστη και τήν χριστιανική ἐλπίδα. Ἀπλοϊκός τόσο, πού τοῦ λέει ὁ νοῦς τό βράδι «πῶς κι' ὁ Χριστός κινάει μέ τοὺς ἀχούς—νά μ' ἀνταμώσει», βρίσκει πόσο ὁ Θεός τοῦ εἶναι μακρῶς «κι' ἔτσι ἀπομένουμε κι' οἱ δυό—πάντα ἀντικρῶ και πάντα χώρια». Ἀγαπᾷ τή ζωή του και περιφρονεῖ τή ζωή τῶν πόλεων σέ μίαν ἐποχή βιομηχανικῆς ἀστικῆς συγκέντρωσης, μ' ἐπιγνώση τῆς ἀξίας τῆς παραγωγικῆς δουλειᾶς του. Τά ὀχτάστιχα σέ δεκαπεντασῦλλαβο τῆς σειρᾶς στόν «ἰσάκιο τοῦ πεύκου» πού ἀκολουθεῖ, εἶναι φυσιολατρικά. Στό θαυμασμό και τήν ἀγάπη πρὸς τή φύση πού θέλει «θάλακρη στά στήθια μου νά κλείσω—νά ποτισῶ ἀπ' τ' ἄδολο τό γέλιο της και κλάμα» δίνει βᾶθος μιά φιλοσοφημένη ἀντίληψη. Ἐσκουράζεται ὅμως κανεῖς μπρὸς στή φαιδρότητα και τό γέλιο τῆς Ἀεσθιακῆς φύσης πού ἐξυμνεῖ μέ διάθεση πού δέν εἶναι καθόλου ἄρρωστη.

Ὁ ἄκρατος λυρισμός κι' ἡ λεπτή ἐμπνευση τῶν «ἀνθινῶν τραγουδιῶν» πηγάζει ἀπ' τοὺς αἰσθηματισμούς και τίς subtilités τῶν ψυχικῶν καταστάσεων, τρικυμίζεται ἀπ' τόν καθυμνὸ και τό θερμὸ πάθος τῆς μεγάλης πατριώτισσας του. Διάφορα θέματα τραγουδοῦνται στίς «Ψηφίδες» πού δέν προσθέτουν τίποτα τό καινούργιο στή ψυχική ἱστορία του. Ἀδύνατες πνοές πεσσιμισμού και σκεπτικισμού πού δῶ κι' ἐκεῖ γίνονται ἀντιληπτές, δέν μποροῦν νά ἐπιδράσουν στήν ἡδονιστική του διάθεση, πού εἶναι ἡ γενική γραμμή τῆς ψυχογραφίας τοῦ ποιητῆ.

Ἀντίθετα, ὅπως και στά «Μοιραία», ἡ ἐγκαρτέρηση ἀπ' τὰ χτυπήματα τῆς μοίρας και τῆ διάψευση τῶν ὀνείρων ἀδελφώνεται μέ τόν ἡδονισμό και τοῦ γίνεται πηγὴ «μά ὦ μοῖρα κι' ἂν δέν φτάξουμε, στό πείσμα σου μᾶς μένει—ἡ γλύκα τῆς ἀπαντοχῆς κι' ἡ εὐτυχία τοῦ ὀνείρου».

Ἡ «Νιόβη» και μερικά ἄλλα τραγουδία τῶν ἄλλων σειρῶν εἶναι ἐμπνευσμένα μέσα στόν πόλεμο μᾶ ὄχι ἀπ' τόν πόλεμο. Ὁ χωρισμός, ὁ γυρισμός, ἡ νοσταλγία τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς, ὁ πόνος γιὰ τή στέρησή της, δίνουν ἀφορμὲς συλλήψεων ποιητικῶν. Δέν συγκινεῖται ἡ Μούσα του, ἀπ' τή ζωή τοῦ πολέμου, ἐκτός ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις (σ. 65, 68, 70). Ἰσοβλητικό κι' ἐκφραστικό ἡ «Ἐρῆμο» και δείχνει τί μποροῦσε νά συλληφθεῖ μέ μίαν ἀνθρωπιστικώτερη προοπτική. Τ' ἀντισηκῶν :

Φῶς πλημμυράει και χύνεται σὰ νάσπασαν
[τά οὐράνια,
Και φῶς φλοισβίζει κι' ἀναβράει κι' ἀπὸ τήν
[ἄμμο μέσα.
Τὰ στήθια μου ἐγίναν διάφανα μέ τήν φλο-
[γάτη ἀνέσα,
Και πού ἑνός φύλλου ἀντίσκομμα ἢ ἑνός
[φτεροῦ ζωντάνια.
Στῆ ξέρα τήν ἀπέραντη πού ὄλο πλαταίνει
[ἔμπρὸς μου,
Κούφιο τό βῆμα ἀντιχτυπάει, βαθεῖα μέσ' τό
[μηνίγγι,
Σάμπως τῆς Κτίσεως τό σφυρί· και νιώθω νά
[μέ σφίγγει
Ἡ ἀντριχίλα τοῦ Σαβαῶθ τήν πρώτη αὐ-
[γῆ τοῦ κόσμου.

Ἡ «Νεράιδα» εἶναι σέ μοτίβο δημοτικό. Αὐτά περίπου εἶναι τὰ «Τραγουδία τοῦ χωριάτη» στήν οὐσία τους, πού στέκεται πάντα δεύτερη στή σημασία γιὰ τήν κριτική.

Ἡ γλῶσσα εἶναι τυπικά ὀμαλή και φθογγολογικά ὁμοίμορφη, ὅσο βέβαια ἡ ποιητική ἀδεια τό ἐπιτρέπει· γράφει π. χ. «ἡμερότη» ἀλλὰ και «ἀγνότητα» γιὰ τή ρίμα· μεταχειρίζεται ὅμως πολλές φορές λέξεις ἀσυνήθιστες ἢ ἀπ' ἀρχαιότερα δημοτικά κείμενα (θρακισμένος, λαγιασμένος, ραμνός κᾶ.) πού σταματοῦν στήν ἀνάγνωση και φθεῖρουν τήν ἐντύπωση. Ἀλλὰ κι' ἀρχαϊζουσες (ἰδρστατεῖ, ἐντρομος, ἰριδόφως κ. ἄ.) πού πολλές, ἂν ἔλειπαν, δέν θά ζήμιωναν τό νόημα οὔτε τό στίχο· μά μερικῆς φαίνονται σάν πιό ὑποβλητικές. Ὁ ποιητής κατέχει τή γλῶσσα του, πού ὑποτάσσεται πάντα στήν ἐκφραστική του ἀνάγκη. Εἶναι πλούσια και δυνατή μά πολλές φορές δέν εἶναι και πολὺ εὐλύγιστη και μαλακή. Ἡ λέξη εἶναι πάντα κατάλληλη και τό ἐπίθετο στή θέση του εἰκονικό. Γι' αὐτό ἡ μετάφραση θά τό ζήμιωνε. Πολλά εἶναι δικῆς του σύνθεσης, (ἀσημαστράγαλη, λυγεροπάτης, λιόκαλη, μαλαμομέταξο) ὡφελοῦν πολὺ τή ζωηρότητα τῆς ἐκφρασης και ἡ ἐπικαιρότητά τους λιγοστεύει, ἢ μάλλον ἐξαφανίζει τό ρωμαντικό χαρακτήρα τῆς ἐντύπωσης, πού ἀλλιώτικα θά ἔκαναν.

Κυριαρχεῖ ὁ δεκαπεντασῦλλαβος μέ ἰαμβικό ἢ τροχαϊκό βᾶδισμα και χάνει τή μονοτονία μέ τήν ἐναλλαγὴ, γιὰτί πολλές φορές τόν μειώνει. Οἱ πολλές συνιζήσεις μ' ὄλες τίς ποιικιλίες στό ζευγάρωμα τῶν φθόγγων—λίγες εἶναι μετρικά λαθεμένες (βράχοι στητοῖ μέ τοὺς μανθῦες—νά, οἱ μπόλιες—τῶν αἰῶνων πού κοιμήθηκαν—κᾶ.)—τόν κάνουν μουσικό και κυματιστό και μέ τήν ἐχταση πού δίνουν βοήθᾶν στό ξετύλιγμα τῆς ιδέας (π. χ. διάφανα γέλιο, ἐχύθηκα σὰ φῶς πρωῖνό κι' ἀπλώθη—σὴν κλίνη πλάϊ σου τῆ βαθιά στ' ὠραῖο περβάξι ἀκκουμπιστός.—). Ἐμποδίζει τήν εὐκόλη κατανόηση ἢ ἐκθλιψη ἢ τό ζευγάρωμα τοῦ πού ἢ τοῦ μέ

φωνήεντα ὄχι ταιριαστά. Στά σονέττα και στοὺς ὄσουλλαβους ἰαμβικούς και ἄλλα μέτρα τῆς πρώτης σειρᾶς, ὁ στίχος του εἶναι σκληρὸς και δυσκολοδιάβαστος μετρικά. Πρέπει νά εἶναι κανεῖς πολὺ γυμνασμένος γιὰ νά τάπαγγεῖλει ἀφεγάδιαστα. Οἱ ρίμες εἶναι πλούσιες και ἐπιτυχημένες. Μεταχειρίζεται και ἐλευθῆρα μέτρα.

Τόν Κόντο οἱ κριτικοὶ τόν κατέταξαν στή σχολὴ τῶν Παλαμιστῶν ἢ τῶν Νεοπαλαμιστῶν τοῦ βρήκαν και ἐπίδραση Μορέας και Πορφύρα. Ἐῶκα πάντα συνδέονται δυὸ πράγματα, φτάνει νά ὑπάρχει κι' ἡ παραμικρὴ ὁμοιότητα. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ ποιητής δέν ζήτησε νέους τρόπους, δέν ἔκαμε νέες ἀπόπειρες και δὲ ζήτησε νέα μοτίβα. Συνεχίζει μιά παράδοση, πού φαίνεται ὅτι ἀρχίζει νά τήν ἐγκαταλείπει στή σειρά τῆς τελευταίας του παραγωγῆς. Οἱ ἀλληλεπιδράσεις ἔξ ἄλλου στήν τέχνη εἶναι συνηθισμένες κι' ἀπαραίτητες. Καὶ στά τραγουδία αὐτά ἂν φαίνεται πούθενά ἡ ἐπίδραση εἶναι καλὰ ἀφομοιωμένη και ξαναχυμένη σέ προσωπικά καλοῦπια. Στό μοτίβο και στή διάθεση και στήν ἐκλογή τῶν θεμάτων συνεχίζει παλαιότερους. Στά μέσα ὅμως και στόν τρόπο πού ὀλοκληρῶναι τίς συλλήψεις του εἶναι πρωτότυπος, καταπληχτικά πρωτότυπος. Κι' ἡ τέχνη εἶναι και μένει πάντα και πρώτιστα τρόπος. Στά τραγουδία αὐτά ἡ εἰλικρίνεια και ὁ δημιουργικὸς ὄργασμος χαρακτηρίζουν μιά τεχνική δυναμικότητα πού μετουσιώνει τή συγκίνηση μιάς πλούσιας ἐσωτερικότητος. Ἐκφραση, μορφὴ, παρρομοιώσεις, εἰκό-

νες και μεταφορῆς μέσα στήν εὐγένεια ἑνὸς αἰσθηματος και τῆ ζωηρότητα μιάς ἀποκαλυπτικῆς ἐμπνευσης, δυνατῆς πολὺ δυνατῆς ὅσο και ἀληθινῆς ἰσορροποῦν μ' ἕνα περιεχόμενο πού ξεχυλίζει ἀπὸ τό ἐσωτερικὸ ἀνθρώπου προικισμένου μέ τὰ θεῖα δῶρα τῆς Μούσας. Καὶ κατατάσσει τόν ποιητὴ «rarmi les meilleurs poètes Grecs» καθὼς λέγει ὁ κ. Roussel. Ἡ εὐσυνειδησία κι' ἡ ἀντεπιγνώση, χάρισμα μόνον ἐκείνων πού ἔχουν πεποίθηση στήν τέχνη τους, ἡ ἀθόρυθη ἐργασία μακρῶς ἀπὸ τῆ ρουτίνα και τοὺς κύκλους, ἔκαμε νάγνοεῖται κι' ὁ τονισμός τοῦ ὀνοματός του ἀπ' τοὺς κριτικούς! Μά ἡ Πολύμνια μόνον «inserit vatibus» τοὺς εὐνοομένους τῆς. ¹

Γ. Μ. ΒΑΛΕΤΤΑΣ

¹ Τὸ βιβλίο ἐκρίθηκε ἀπὸ τοὺς :
Ι. ΓΡΥΠΑΡΗ και Α. ΜΙΡΑΜΒΕΛ, δημοσ. σὸ «Ταχυδρόμο» Αὐγούστου 1931 (ἐφημερ. Μυτιληνῆς) μέ γράμματα.
L. ROUSSEL, «Libre» No 110—111, (Dec. 1931—Janv. 1932) σ. 879.
ΑΡΙΣΤ. ΚΑΜΠΑΝΗ, «Ἐργασία» Β'. 8 (11 Ἰουλίου 1931) σ. 715.
Γ. Κ. «Νέα Ἐστία» 10ος, 111, (1 Αὐγούστου 1931) σ. 835—6.
ΑΠ. Ν. ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ, «Λόγος» Β', 9 (Ἰουλίου—Αὐγούστου 1931) σ. 295—6.
Ρ. Ν. ΜΠΟΥΓΜΗ, «Κυκλάδες» Β', 15 (Δεκέμβρης 1931) σ. 184.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΜΑΣ

ΠΟΙΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΑΝΟΙΓΟΝΤΑΙ ΜΠΡΟΣΤΑ ΜΑΣ

Συνεχίζοντας τήν ἔρευνα πού ἀρχίσαμε στό πρώτο μας φύλλο δημιοσιεύουμε τίς γνώμες πού μᾶς ἔδωσαν οἱ κ. κ. Θεοδωρακόπουλος, ὕψηγητής τῆς Φιλοσοφίας στή Θεσσαλονίκη και Κανελλόπουλος, ὕψηγητής τῆς Κοινωνιολογίας στήν Ἀθήνα.

Ὁ κ. Ι. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ μᾶς ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς :

Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι νάρθη σέ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ της. Αὐτό ἐπιδιώκει παντοῦ ἡ ἱστορικὴ ζωή. Κάθε μορφὴ πνεύματος εἶναι και ἕνας βαθμὸς συνειδήσεως τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Τὸ λίθινο ἐργαλεῖο τοῦ

πρωτογόνου ἀνθρώπου και ἡ «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου» τοῦ Κάνι ἀπὸ τήν ἀποψιν αὐτὴν ἐξεταζόμενα ἀνήκουν στήν ἴδια κατεύθυνσι. Εἶναι βαθμοὶ συνειδήσεως τῆς ζωῆς. Γενικά κάθε στιγμή πού ὁ ἀνθρώπος σκέπτεται, πράττει, συναισθάνεται πραγματώνεται ὁ σκοπὸς αὐτός. Ἡ ζωὴ μέ ἄλλα λόγια φθάνει στό σκοπὸ της διὰν γίνεται πνεῦμα· γιὰτί αὐτό εἶναι πνεῦμα τὸ νά συλλογιέσαι, νά πράττης και νά συναισθάνεσαι. Ἡ σκέψις, ἡ πράξις, ἡ ποίησις και ἡ συναισθηματικὴ ἐνωσις τοῦ κόσμου στήν ψυχὴ, (ἡ θρησκεία)

είναι τρόποι, μέθοδοι τῆς ζωῆς γιὰ νὰ φθάσῃ στὸν σκοπὸ τῆς. Κατένας ἀπὸ τοὺς τρόπους αὐτοὺς δὲν ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ὁλοὶ εἶναι ἰσάξιοι γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς. Ὅπως ἡ θρασίς, ἡ ἀκοή καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ «αἰσθάνεσθαι» εἶναι τρόποι τῆς ζωῆς γιὰ νὰ σώζονται ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ νὰ διατηρεῖται, ἔτσι ἡ σκέψις, ἡ πράξις, ἡ ποίησις κ.τ.λ. εἶναι τρόποι τῆς ζωῆς γιὰ νάρθη σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Καὶ ὅπως ἅμα λείπει ἡ μιὰ ἢ καὶ περισσότερες αἰσθησεις κινδυνεύει ὁ ἄνθρωπος περισσότερον καὶ τὸ «αἰσθάνεσθαι» χάνει τὴν ἀκεραιότητά του, ἔτσι καὶ ἅμα παραμελεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος τρόπος τοῦ πνεύματος ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν πραγματώνεται ἀκέραια γιὰ τὸ «συνειδέναί» δὲν φθάνει στὴν ὁλοκληρώσει. Ἀκέραιος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ δουλεύει γιὰ τὴν αὐτογνωσία του καὶ μὲ τὴν σκέψις, καὶ μὲ τὴν πράξι, καὶ μὲ τὴν ποίησι καὶ μὲ τὸ θερησκευτικὸ συναίσθημα.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ σκέπτομαι, ποὺ πράττω, καὶ συναισθάνομαι δίνει ἀξία στὴν ζωὴ μου. Εἰς αὐτὸ συγκεντρώνεται τὸ νόημα τῆς ζωῆς μου. Τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς εἶναι μέσα στὴν σκέψις, στὴν πράξι, στὴν ποίησι καὶ στὸ θερησκευτικὸ συναίσθημα. Γι' αὐτὰ παλεύει ἡ ζωὴ, αὐτὰ εἶναι τὰ ἰδανικὰ τῆς Ζωῆς.

Ἐρωτᾶται τώρα ποῖα πρέπει νὰ ναι τὰ ἰδανικὰ τοῦ νέου, δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει τὸν ἀκόρεστο ἔρωτα νάρθη σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του, — γιὰτὶ νέος χωρὶς ἔρωτα ἀκόρεστο δὲν μορεῖ νὰ ρωτᾶται ποῖα πρέπει νὰ ναι τὰ ἰδανικὰ τῆς ζωῆς του. Ἐρωτᾶται ποῖα σκέψις, ποῖα πράξις, ποῖα ποίησις καὶ ποῖο θερησκευτικὸ συναίσθημα πρέπει ν' ἀποτελέσουν τὰ ἰδανικὰ τοῦ νέου τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γενεᾶς; Ποῖες πρέπει νὰ ναι οἱ πηγὲς τῆς πνευματικῆς του

ζωῆς; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι ἓνα καλὸ σημάδι γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάστασι τῆς σημερινῆς γενεᾶς, γιὰτὶ αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ νέε γενεὰ ἀρχίζει ν' αὐτοπροσδιορίζεται ἢ τοῦλάχιστον νὰ θέλῃ νὰ αὐτοπροσδιορισθῇ.

Οἱ πηγὲς γιὰ κάθε πνευματικὴ ζωὴ, ἄρα καὶ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ νέου, εἶναι ἄμεσες καὶ ἔμμεσες. Ἄμεσες εἶναι ὅσες βρίσκει ἡ ζωὴ γύρω τῆς, χωρὶς νὰ μεσολαβήσουν μέσα. Πρῶτη καὶ κύρια ἄμεση πηγὴ εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ μιλάει ὁ νέος, ποὺ μιλάει τὸ δικὸ του τὸ γένος. Βαθεῖα μελέτη τῆς γλώσσας πρῶτο καὶ κύριο ἰδανικὸ τοῦ νέου τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ζωντανότερον ἰδανικόν. Μέσα σ' αὐτὸ ὑπάρχουν τὰ γὰθὰ ποὺ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος, ἡ σκέψις, ἡ πράξις κ.τ.λ. Ὡστε αἵτημα εἶναι τώρα ν' ἀφομοίωση ὁ νέος τίς ἀξίες ποὺ κρύβει ἡ γλῶσσα, στὴν σκέψις, στὴν πράξι, στὴν ποίησι καὶ στὸ θερησκευτικὸ συναίσθημα. Ἄν ὁ νέος ἔχει ἀκόρεστον ἔρωτα γιὰ νάρθη σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του πρέπει ν' ἀφομοίωση τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ, τοῦ γένους σὲ ὅποῖον ἀνήκει. Ἄπ' ἐδῶ ἀρχίζει τὸ πᾶν καὶ εἰς αὐτὸ τελειώνει. Ὅσο προχωρεῖ ἡ ἀφομοίωσις αὐτὴ τόσο καὶ θ' ἀπομακρύνεται χρονικὰ ἀπὸ τὸ «παρόν», τὸ «ἄμεσον», καὶ θὰ βυθίζεται σὲ παρελθόν. Δέγω ἐπίτηδες χρονικά, γιὰτὶ ἂν ἡ ἀφομοίωσις γίνεται πράγματι τότε δὲν θὰ ὑπάρξει οὐσιαστικὸς χωρισμὸς τοῦ παρόντος ἀπὸ τὸ παρελθόν. Τὸ περασμένο ἅμα τὸ ἀφομοιώνει θὰ γίνεται κατὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο ζωντανό, «παρόν». Ἄμα ὅμως φθάσει κανεὶς εἰς ἐδῶ ἔχει νὰ κάμῃ πιά μὲ ἔμμεσες πηγὲς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, μὲ τίς περασμένους μορφὰς τοῦ πνεύματος, ποὺ μὲ τὴν ἀφομοίωσις γίνονται στοιχεῖα ζωῆς, ἰδανικὰ ὄχι ὅμως μὲ τὸν σκοπὸ νάρθη ἢ ζωῆ

τοῦ νέου εἰς αὐτὰ καὶ νὰ πάρῃ τὴν μορφή ποὺ ἔχουν αὐτὰ, ἀλλὰ μὲ τὸν σκοπὸ νάρθουν αὐτὰ σὲ τὴν ζωὴ τοῦ νέου καὶ νὰ πάρουν τὴν μορφή τῆς ζωῆς τοῦ νέου. Μὲ ἄλλα λόγια μὲ τὸν σκοπὸ ἀπὸ ἔμμεσα ποὺ εἶναι νὰ γίνουν ἄμεσα. Τὰ ἔμμεσα αὐτὰ ἀγαθὰ εἶναι ἡ σκέψις, ἡ πράξις, ἡ ποίησις καὶ τὸ θερησκευτικὸ συναίσθημα τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ σὲ περασμένους ἐποχές. Τὰ σύνορα ποὺ χωρίζουν τὰ ἄμεσα ἀπὸ τὰ ἔμμεσα πνευματικὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι βέβαια αὐστηρὰ καθωρισμένα, καὶ εἶναι γιὰ τὸν καθέναν διαφορετικά. Ὅσο εὐρύτερη συνείδησι ἀποχτᾶ κανεὶς γιὰ τὴν ζωὴ του καὶ μ' αὐτὸ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ λαοῦ του, τόσο περισσότερα γίνονται τὰ ἄμεσα καὶ τόσο λιγοστεύουν τὰ ἔμμεσα. Τὰ ἄμεσα ἀγαθὰ γιὰ ἓναν ποὺ δὲν ἔχει ἀφομοίωσις παρὰ τὸν πνευματικὸ κόσμον τῆς μάνας του καὶ τοῦ πατέρα του φθάνουν ὡς ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζει ἡ συνειδητὴ ζωὴ τῶν γονέων του, ἢ τὸ πολὺ-πολὺ ὡς τὸ παραμυθὶ τῆς γιαιουλῆ. Αὐτὰ εἶναι τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀπλοῦκοῦ ἀνθρώπου.

Ἐμμεσα ὅμως ἀγαθὰ εἶναι καὶ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ ἐνὸς ἄλλου λαοῦ ποὺ ἔζησε ἄλλοτε ἢ ζεῖ ταυτόχρονα, γειτονικοῦ ἢ μὴ. Τὰ ἄμεσα πνευματικὰ ἀγαθὰ ἐνὸς ἄλλου λαοῦ εἶναι γιὰ μᾶς πάντα ἔμμεσα. Τὰ σύνορα δὲ ποὺ χωρίζουν ἐδῶ τὰ ἄμεσα (τὰ δικά μας) ἀπὸ τὰ ἔμμεσα (τὰ ξένα) εἶναι αὐστηρότερα καθωρισμένα, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δυσκολώτερο καὶ ποὺ εἶναι ἔμμεσο νὰ γίνῃ ἄμεσο. Γι' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ ἀγαθὸ τοῦ ξένου εἶναι γιὰ μᾶς τίς περισσότερες φορὲς ἀφηρημένον, καὶ σπανιώτατα γίνονται συγκεκριμένον, ἢ ἀφομοίωσις του εἶναι δυσκολώτερον — γιὰτὶ εἶναι ἀπὸ τὴν ρίζα του, τὴν καταγωγὴν του ἀλλοιώτικα διαμορφωμένο. Χρειάζεται σκληρότερη δουλειὰ ν' ἀφομοίωση ἓνα ξένο ἄμεσο παρὰ ἓνα δικό σου ἔμμεσο ἀγαθόν. Γι' αὐτὸ δ,τι κ' ἂν πάρῃς ἀπὸ τὸν ξένο θάνα

ἀπήχησις καὶ ὄχι σφυγμὸς. Ἐἴτε τὸν ἱστορικὸ ὄλισμό, εἴτε τὴν ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία, εἴτε τὴν σκέψις εἴτε τὴν πράξι τοῦ ξένου πάρῃς ὡς ἰδανικὸ ὁ κίνδυνος νὰ φθάσῃς σὲ νόθο ἀποκύημα εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν κίνδυνον ποὺ ἐγκλείει ἀφομοίωσις τῶν ἔμμεσων ἀγαθῶν τοῦ λαοῦ σου, ἂν δὲν γίνῃς πρῶτα σκοπὸς τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἂν δὲν ἀφομοίωση τὰ ἄμεσα ἰδανικὰ τῆς ζωῆς σου.

Γι' αὐτὸ πρῶτα καὶ κύρια πρέπει ν' ἀφομοίωση ὁ νέος τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ γένους του, τὰ ἰδανικὰ ποὺ κρύβονται καὶ φαίνονται στὴν ζωὴ τοῦ λαοῦ του, ποὺ κρύβονται ἅμα τὸ γένος του γονατίζει καὶ ποὺ φαίνονται διὰν ἀνασυντάσσεται. Κάθε γένος ἀνθρώπων ποὺ μιλάει μιὰ δική του γλῶσσα ἔχει κ' ἓνα δικό του πνεῦμα, γιὰτὶ ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συνδέεται μ' ἓνα τόπο, μὲ μιὰ ὄρισμένη φύσι, καὶ ἡ μοῖρα τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ βυθίζεται σὲ μιὰ φύσι ὠρισμένη γιὰ νὰ ὑπάρξῃ. Αὐτὸ εἶναι ἡ μεταφυσικὴ τῆς ζωῆς. Ἐτσι συνδέεται ἄρρηκτα τὸ ἀρχαῖο κλασσικὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἑλληνικὴν φύσι, καὶ ἔτσι εἶναι συνυφασμένο ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὴν φύσι τοῦ τό γερμανικὸ πνεῦμα.

Ἰδανικὸ λοιπὸν τοῦ νέου, πάντα σὲ ὅποια ἐποχὴ καὶ ἂν εἶναι κανεὶς νέος, εἶναι ν' ἀφομοίωση τὸ πνεῦμα τοῦ γένους του — γιὰτὶ ἐκεῖ θὰ βεῖ τὸν ἑαυτοῦ του — καὶ ὅσο ἐπιδέχεται ἡ δυναμικότητά του ν' ἀφομοίωση παρὰ ἄλλα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων λαῶν. Ἐτσι φθάνει ὁ νέος σιγά-σιγά σὲ συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του, σὲ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς του.

Ὁ κ. Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ μᾶς ἀπήνητησεν ὡς ἑξῆς:

«Ἐνα πρᾶγμα εἶναι κυρίως ἐκεῖνο, ποὺ ἔχει κανεὶς ὑποχρέωση νὰ συμβουλευθῇ τοὺς νέους: — Μὴν παύσουν νὰ ἔχουν μέσα τους ἀνη-

συχίες και να βλέπουν εμπρός τους αινίγματα. Καμμιά θεωρία δεν είναι αρκετή για να τους απαλλάξει από τον κόπο να ερευνηθούν και ν' ανησυχήσουν. Καμμιά θεωρία δεν λύει όλα τα προβλήματα. Στο τελευταίο και ανώτερο στάδιό της είναι ή σχέση τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ ζωὴ καὶ πρὸς τὸν κόσμον πάντοτε ἄμεση. Κάθε ζωντανὸς καὶ ἀληθινὸς ἄνθρωπος ἀτενίζει στὸ τέλος τοῦ δρόμου, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ τὸν ὀδηγήσουν διάφορες θεωρίες κ' ἐπιστῆμες, τὸν Θεὸ μονάχος του, μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια. Σὲ κάθε ἄνθρωπο ἔχει ἐπιφυλάξει ἡ μοῖρα καὶ «τὸ δικό του θαῦμα».

Ἄλλη συμβουλή δεν μπορῶ νὰ δώσω στοὺς νέους. Πῶς εἶναι δυνατόν ἄλλωστε νὰ τοὺς εἰπῶ κάτι πῶς συγκεκριμένο; Εἶμαι κ' ἐγὼ ἀκόμη πολὺ κοντὰ τους, ἀνάμεσά τους, καὶ δεν μπορῶ νὰ τοὺς ξεχωρίσω ἀπέναντί μου ὡς ἀντικείμενο, δεν μπορῶ νὰ στραφῶ πρὸς τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καὶ νὰ ἀσκήσω «παιδαγωγικὴ πολιτικὴ». Θὰ τοὺς εἰπῶ ἀκριβῶς μόνον ὅ,τι λέω κάθε ἡμέρα καὶ στὸν ἑαυτὸ μου τὸν ἴδιον:

«Ὅσο κι' ἂν σὰς πιέζει τὸ στεγνὸ καὶ σκληρὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς μας, κρατήσατε τὸν ἑαυτὸ σας ἀκέραιο! Καὶ «ἀκέραιος» θὰ κρατηθῆ ὁ ἑαυτὸς σας μόνον, εἰάν τὸν δουλεύετε ἀδιάκοπα μὲ τὰ ἴδια σας τὰ χέρια καὶ ὄχι μὲ δανεικὰ ἐργαλεῖα. Ἄς παρεξηγήσουν τὴ σιᾶση σας! Ἄς εἰποῦν, ὅτι δεν ξέρετε τί θέλετε, ὅτι δεν ἀνήκετε σὲ καμμιά κατεύθυνση. Ἐχουν συνηθίσει νὰ κατετάσσουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ κατηγορίες. Μόνον ἔτσι τοὺς βλέπουν. Κάτω ἀπὸ ἐτικέτες καὶ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τεχνητῶν προβολέων. Μὴ σὰς νοιάζει ὅμως, ἂν δεν ὑπάρχει προδηκὴ για νὰ σὰς διαφημίση. Τὴν πραγματικὴ κύρωση τοῦ ἑαυτοῦ σας ζητήσατέ την μέσα σας, μόνον μέσα σας!

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Τὸ παλιὸς α' συνθετικὸ

Στὸ τεῦχος τοῦ περασμένου Μᾶη τοῦ περιοδικοῦ «Λόγος» ὁ κ. Φιλῆντας θέλοντας νὰ ἐξηγήσῃ τὸ παλιὸς ὡς πρῶτο συνθετικὸ, πῶς δηλ. ἔεπεσ' ἢ σημασία του ἀπὸ «παλαιός» «ἀρχαῖος» σὲ «πρόστυχος» «τετριμμένος» ὑποστηρίζει πῶς τὴν κακὴ σημασία τὸ παλιὸς ὡς πρῶτο συνθετικὸ τὴν πῆρ' ἀπ' τὸ δεῦτερο συνθετικὸ ἐκεῖνο πού μὲ δαῦτο πρωτοεπιβῆκε. Πρωτοεπιβῆκε δηλ. λέξι μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὸ παλιὸς καὶ δεῦτερο κακῆς σημασίας, ἢ ἡ σημασία τῆς δευτέρας λέξεως ἐπέδρασε καὶ στὴ σημασία τῆς πρώτης σὲ τρόπο πού νὰ τὴν ἀλλοιώσῃ τόσο. Τὸ πρᾶγμα δεν εἶνε καὶ τελείως ἀποκρουστικὸ μὰ δὲ μπορεῖ τελειωτικὰ θαρρῶ νὰ μᾶς πείσῃ.

Γιατί ὁ κ. Φιλῆντας νομίζει πῶς πρωτοεπιβῆκε ἀπ' τὸ λαὸ μιὰ λέξι πού οὔτε ἐπιβῆκε οὔτε κι' ἂν ἐπιβῆκε μποροῦσε νὰ ἐπιδράσῃ καὶ νὰ παρασύρῃ τὴ σημασία τοῦ πρώτου συνθετικοῦ. Κι' εἶνε δύσκολο μὲ φαίνεται νὰ πιστέψουμε πῶς λέξι πού εἶναι ἀσχετὴ μὲ τὴν καθημερινὴ ὀμιλία καὶ πού δεν εἶναι συνδεμένη μὲ τὸν ἰδιωτικὸ βίον τοῦ λαοῦ ἔχει τέτοια δύναμη. Μόνον λέξεις πούνε κάθε τόσο στὸ στόμα τοῦ λαοῦ θὰ μπορούσαν νὰ συνθετοῦν μ' ἄλλες καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἀπάνω στὴ σημασία τους.

Συγκεκριμένως ὁ κ. Μ. Φιλῆντας ὑποστηρίζει πῶς ἀπ' τίς λέξεις «παλιοπούτανα» καὶ μετ' αὐτὸ «παλιοπούστης» ἤρθε ἡ σημασία ἀλλοιωμένη πιά στὸ παλιογυναῖκα, παλιάνθρωπος.

Πιὸ σωστὸ μὲ φαίνεται πῶς θάταν ἂν ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ παλιὸς > παλιός ἐπιχειρούσαμε νὰ βροῦμε τὴν ἐξήγησιν. Ἀνάλογα δηλ. μὲ τὴν σημασία τοῦ β' συνθετικοῦ μεταβαλλόταν καὶ τοῦ παλιός μὰ πάντα ἢ ἐπίδραση τοῦ β' (πού θὰ τύχαινε κάθε φορά) θὰ ἐδάρυε λιγώτερο ἀπ' τὴν ἐπίδραση τοῦ ἴδιου τοῦ παλιός μὲ πιὸ ἐλεύθερη κάπως ἔρμηνεια.

Εἶπαμε λ. χ. παλιοπάπουτσο, παλιόσπιτο = «πεπαλαιωμένο» παπούτσι, σπίτι. Παπούτσι δηλ. ἢ σπίτι πού ἀπ' τὴν παλιότη του κατάντησ' ἀχρηστο. Ἡ ἂν ποῦμε για ἕνα κομμάτι ὕφασμα παλιὸ κι' ἀχρηστο:

— Δῶσ' μου 'να κομμάτι παλιόσκουτο νὰ καθαρίσω τὰ παπούτσια μου. Τί ἄλλο ζητᾶς παρὰ ἕνα τελείως ἀχρηστο τεμάχιο πανί πού νὰ κάνῃ νὰ καθαρίσῃς τὰ παπούτσια σου καὶ μόνο, γιατί νὰ καθαρίσῃ κανένας τὰ παπούτσια του καὶ μετὰ νὰ τὸ πετάξῃ, δὲ βάζῃ κανένα καινούργιο κομμάτι ὕφασμα.

Κ' ἐφ' ὅσον ἢ σημασία τοῦ β' συνθετικοῦ θὰ ποικίλῃ, ἀναλόγως κ' ἢ σημασία τοῦ παλιός ὅλο καὶ θὰ λαβαίνῃ διάφορες — σχετικῆς πάντα — ἐπεκτάσεις τῆς σημασίας. Κ' ἔτσι παλιόδρομος σὰν πῆς δὲ θὰ ἔνοσῃ πα-

ΣΧΟΛΙΑ

ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ, πού ἀπάντησε τὸ περιοδικὸ μας, μέσα σὶδ Πανεπιστήμιον ἀπὸ ὠρισμένα πρόσωπα, μᾶς προξενεῖ ἐξαιρετικὴ ἀνακούφιση καὶ μᾶς δίνει θάρρος ἢ ὑποστήριξη, πού τόσο πρόθυμα κι' εὐγενικὰ μᾶς ἔδωσε ὁ καθηγητῆς κ. Σ. Κουγέας μὲ τὸ ἄρθρο του, πού δημοσιεύεται σὲ τοῦτο τὸ φύλλο. Τὸ περιοδικὸ μας, καὶ γενικὰ ὁ Ἀκαδημ. Ὀμιλος, αἰσθάνεται τὴν ὑποχώρησιν νὰ εὐχαριστήσῃ θερμὰ τὸ σεβαστὸ μας καθηγητῆ.

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ καμμιά ἀμφιβολία πῶς καὶ μέσα σὶδ Πανεπιστήμιον μας καὶ στὴ σχολή μας ἰδιαίτερα ἄρχισε νὰ πνέῃ ἕνας πνευματικὸς ἄνεμος καὶ νὰ δημιουργηθῇ μιὰ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα, πού μᾶς δίνει βάσιμες ἐλπίδες για ἕνα καλύτερο ἐπιστημονικὸ αὐριον. Ἡ κίνηση πού προκάλεσε τὸ περιοδικὸ μας κι' ἢ ὑποδοχὴ του κι' ἀπὸ μέρους τῶν φοιτητῶν τῆς σχολῆς μας κι' ἀπὸ μέρους τῶν φοιτητῶν τῶν ἄλλων σχολῶν μᾶς ἦταν ἀνέλπιστη. Αὐτὸ μᾶς δίνει τὸ ἠθικὸ θάρρος για τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ φύλλου καὶ μᾶς κάνει νὰ παραβλέψουμε ὅλες τίς συκοφαντίας μὲ τίς ὁποῖες φορτώθηκε ὁ Ὀμιλος καὶ τὸ περιοδικὸ, ἐλπίζοντας, ὅπως κι' ἄλλοῦ γράφουμε, ὅτι ἢ Σεβαστῆ Σύγκλητος στὴν ὁποῖα ὑποβάλαμε αἴτηση για ἀνακρίσεις καὶ διαφωτιστικὸ ὑπόμνημα, γρήγορα θὰ δώσῃ ἕνα τέμμα στὴν ἀνισαρῆ αὐτὴ εἰς βάρος μας κατάσταση.

ΟΥΤΕ τὸ γῶρο ἔχουμε οὔτε καὶ σωστὸ θάταν νὰ κάτσουμε, ἀπ' τίς στῆλες αὐτές, ν' ἀπαντήσουμε σ' ὅλες τίς συκοφαντίας καὶ γελοῖες διαδόσεις για τὸ περιοδικὸ καὶ τὴ δουλειὰ τοῦ Ὀμίλου μας. Ἐκφραζομε μόνον τὴ λύπη μας για τοὺς καλοθελητῆς, πού τόσο εὐκόλα νομίζουν πῶς μποροῦν νὰ κολλοῦν ρετινιές καὶ νὰ διαστρεβλώ-

λαῖο ἢ γέρικο δρόμο, μὰ τὸν ἀνώμαλο. Ἀλλὰ καὶ για νὰ γίνῃ ἀνώμαλος θὰ πέρασαν ἀρκετὰ χρόνια ἀφ' ὅτου τὸν ἐφτιαξαν. Καὶ πάλι δηλ. ἢ παλιότη του εἶν' ἢ αἰτία νὰ γίνῃ ἀνώμαλος. Ἀκόμα λέμε παλιοκουβένια = ἀισχρῆ κουβέντα κι' ὄχι παλιωμένη, καὶ παλιόπαιδο = κακό, ἀνήσυχο, πονηρὸ, τεμπέλικον... παιδί κλπ.

Ἔτσι πιὸ εὐκόλα μὰ καὶ πιὸ σίγουρα ἐνόμισα πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ φθάσωμε σὶδ ἀποτέλεσμα πού ὁ κ. Φιλῆντας ἀλλιῶς θέλησε νὰ φθάσῃ.

νον κάθε ἐπιστημονικὴ δουλειὰ καὶ μορφωτικὴ κίνηση.

Ἡ Σεβαστῆ Σύγκλητος, στὴν ὁποῖα ὑποβάλαμε αἴτηση για διενέργεια ἀνακρίσεων καὶ διαφωτιστικὸ ὑπόμνημα για τὴ δουλειὰ καὶ τὸ σκοπὸ τοῦ Ὀμίλου μας, νομίζουμε ὅτι θὰ ξεκαθαρίσῃ τὰ πρᾶγματα καὶ θὰ δῇ πῶς ἢ προσπάθειά μας δεν εἶναι παρὰ μιὰ τάση, ἕνα ξεκίνημα για μιὰ καλύτερη ἐπιστημονικὴ μόρφωση καὶ κατάρτιση τῶν φοιτητῶν τῆς σχολῆς μας.

ΜΕ ΤΟΝ καινούργιον ὀργανισμὸ τοῦ Πανεπιστημίου, πού ἀκούγαμε πῶς θὰ 'ναι ἐκεῖνος μῖς περιόδου ἀναγέννησης για τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση, περιμέναμε κάποια ριζικὴ μεταβολὴ τῆς κατάστασης, πού κυριαρχεῖ ὡς τώρα καὶ πού μὲ τὴν ἀπουσία μῖς συνολικῆς προσπάθειας για μιὰν ἀνάταση πνευματικῆς πνίγει σὲ στενόχωρα πλαίσια κάθε ἀνεξάρτητα κινούμενη διανόηση. Συγκεκριμένα δύο πρᾶγματα θὰ μπορούσε κανένας νὰ περιμένῃ: μιὰ διαφορετικὴ διαρρυθμίση τῶν οικονομικῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ὡστε νὰ μὴν παρατηρηθῆται πιά, ὅπως ἔγραψε κ' ἕνας ἀπ' τοὺς κ. κ. καθηγητῆς τῆς Σχολῆς μας — ὁ κ. Ἀδαμαντίου στὴν «Πρωτῶ» — ἢ τάση για τὴ χορήγησιν τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης σὲ μιὰ περιορισμένη ὀλιγαρχία κι' ἀπ' τᾶλλο μέρος νὰ δοθοῦν οἱ προϋποθέσεις ἐκεῖνες, πού θὰ ἦταν ἱκανὲς νὰ βοηθήσουν μὲ κάθε τρόπο για τὴ δημιουργία μῖς πνευματικῆς κίνησης, πού ἀνάλογα θὰ ἦταν δυνατό νὰ παρουσιάζετα ὡς δημιουργικὰ δρώσα τελείωση τῆς στενῆς ἐπιστημονικῆς μόρφωσης, γύρω ἀπ' τίς μεγάλες ἀξίες μῖς θεωρίας τῆς ζωῆς.

Ἄλλοτε θ' ἀσχοληθοῦμε πλατύτερα γι' αὐτά. Σήμερα ὅμως δεν μποροῦμε νὰ μὴ σημειώσωμε τὴν ἀντιδραστικὴν προσπάθειαν για τὴν ἀφαίρεσιν ἀπ' τὸ φοιτητῆ κάθε ἐλευθερίας καὶ τὴν κατάπνιξιν κάθε προσπάθειας, πού κάτω ἀπ' τὸ πνιχτικὸ περιβάλλον του καὶ συναντῶντας παντοῦ τὴν ἀδιαφορίαν θὰ ἐπιχειροῦσε μονάχος του νὰ κάμῃ. Εἶναι γνωστὰ τᾶρθρα ἐκεῖνα, πού μὲ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν συγκεντρώσεων καὶ τῶν διαλέξεων ἀκόμα χωρὶς ἀδεία καθιερώνουν ἕνα καθεστῶς διανοητικῆς στασιμότητος καὶ μεταβάλλον ἀπ' τὴν ἀποψη αὐτῆ τὸ Πανεπιστήμιον σὲ στρατιῶνα. Κ' ἢ ἀποξένωση αὐτῆ ἀπ' τίς δυνάμεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς πραγματικότητος δὲ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ παρὰ σὲ μιὰ στεριότητα πνευματικῆς, κ' ἕνα πρέπει νὰ 'ῃ καθένας ὅπ' ὄψει του: Ἡ πρὸς τὰ ἐμπρὸς δύναμη τῆς ζωῆς εἶναι τόσο ἀκαταμάχητη κ' οἱ ἀντινομίες

της δημιουργούν για ένα διανοούμενο ανησυχίες, που απαιτούν τόσο επιταχτικά μίαν απάντηση σε κάποια σφαίρα ανώτερη απ' το πρόσκαιρο συμφέρον, που έχει όχι σὰ διανοούμενος, ὡστε κάποτε οὔτε καὶ τὸ παρόμοιο συμφέρον νὰ μὴ μπορῆ νὰ ὑπερασπίσῃ. Κ' οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι πού ἐτυχε νὰ ἔχουν τέτοια πνευματικὴ τάξη ἠγέτιδά τους θὰ μένουν πάντα στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

“ΚΑΤΙ ΣΑΠΙΟ . . .”

Τὰ πολὺ εὐγενικά καὶ γισμάτα ἐνθουσιασμὸ γράμματα καὶ λόγια πού ἀκουσα καὶ πῆρα ξαίτιας τοῦ ἄρθρου μου στὸ περασμένο φύλλο «Οἱ νεοελληνικὲς ἐπιγραφές» μὲ συγκινοῦν βαθιὰ καὶ μὲ κάνουν νὰ παραβλέπω μὲ περιφρόνηση τὶς συκοφαντικὲς διαδόσεις πού οἱ καλοθελητὲς βάλανε σὲ κυκλοφορία κατηγορῶντας ἀσύστολα τὸν Ἀκαδ. Ὁμίλο, τὸ περιοδικὸ μᾶς καὶ μένα. Κ' εὐχαριστῶ θερμὰ ὅσους περιβάλλοντάς με μὲ τὴν ἀγάπη κ' ἐμπιστοσύνη τους μού δώσανε ἀγνωστὲς μου ἐπιγραφές ἢ μού ἐκθέσανε τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ — πού μερικὲς τους εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεχτες.

Ἀπορῶ ὅμως μὰ τὴν ἀλήθεια πὼς βρέθη-καν ἄνθρωποι σοβαροὶ πού νόμισαν ὅτι μὲ τὸ ἄρθρο μου ἐκεῖνο θέλησα νὰ παίξω σὲ βάρος τῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ σκοπὸ μου ἀντικειμενικὸ εἶχα νὰ κοροϊδέσω τὴ λεγόμενη «καθαρεύουσα». Πρῶτα δὲν εἶναι εὐκολο οὔτε ἀκίνδυνο νὰ ἀσεβῆ κανένας στὴν ἐπιστήμη κ' ὕστερα τῆς «καθαρεύουσας» δὲν τῆς ἀξίζει οὔτε κοροϊδία μιὰ καὶ ἡ ἴδια κατάντησε τόσο θλιθερῆ.

Καὶ δὲν εἶπα, ἂν δὲν ἀπατώμαι, πὼς γιὰ νὰ φτιάχνουν οἱ νεοελληνικὲς ἐπιγραφές, σὰν ἐκεῖνες πού δημοσίεψα, μόνο ἡ «καθαρεύουσα» φταίει. Ἐχῶ τὴν ἀντίληψη πὼς ἐπιδρῶντε καὶ ἄλλοι παράγοντες σοβαροί, πού θὰ δειχτοῦν πλατιά καὶ πειστικά σὲ δεύτερο ἴσως ἄρθρο. Ἡ ὑπόψια ὅμως τῶν «καθαρευόντων» πὼς ἐμεῖς εἶχαμε δῆθεν τὴν πρόθεση νὰ κοροϊδέσουμε τὴν «καθαρεύουσα» ὑποδηλώνοντας — ἔστω — πὼς γιὰ τὸ κατάντημα αὐτὸ φταίει αὐτὴ, μᾶς εἶναι πολὺτιμη ὁμολογία καὶ τρανὴ διαπίστωση, ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι χάσανε τὴν ἐμπιστοσύνη τους σ' αὐτὴ, ἔτσι πού νὰ μποροῦν νὰ ποῦν ἀλλάζοντας μιὰ λέξη στὴ γνωστὴ φράση τοῦ Ἀμλετ «κάτι σάπιο εἶναι στὴν καθαρεύουσα».

Κ. ΠΡΟΥΣΗΣ

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΜΑΣ

1) Στὶς 4 τοῦ Φλεβάρη στὴν παλιὰ Πανεπιστημιακὴ Λέσχη ἐγινε ἐναρξὴ τοῦ «Φιλολογικοῦ Κύκλου» μὲ εἰσαγωγὴ στὴν «Ἀλ-

κυστιν» τοῦ Εὐριπίδη ἀπ' τὸν καθηγητὴ κ. Λορεντζάτο.

2) Στὶς 16 τοῦ Φλεβάρη στὴ Λέσχη πάλι μίλησε ὁ φοιτητὴς Β. Μοσχόδης μὲ θέμα «Σοφιστὸς, Μηνιάτης, Κοραῆς».

3) Στὶς 24 τοῦ Φλεβάρη στὴν ἴδια αἴθουσα γίνηκε τὸ πρῶτο μάθημα στὸ φιλολογικὸ κύκλο μὲ εισηγήτριες τὶς δεσποινίδες Πουλῆ καὶ Καμπάνη.

4) Στὴν 1η τοῦ Μάρτη στὸ ἀμφιθέατρο τοῦ Πανεπιστημίου μίλησε ἡ καθηγήτρια κ. Ρ. Ἰμβριώτου μὲ θέμα: Ἡ ἀξιολόγησις στὴν ἱστορία.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

— “Ὅσα βιβλία λάβαμε τὸν περασμένο μῆνα θὰ ἀναγγείλουμε στὸ ἐρχόμενο.

Πέτρι. — Γιὰ τὸ βιβλίο πού μᾶς στείλατε θὰ γράψουμε στὸ ἐρχόμενο.

Λίνο Πολίτη. — Τὰ κολακευτικά καὶ ἐνθαρρυντικά λόγια Σας μᾶς στάθηκαν πολὺτιμη συνδρομὴ — ἠθικὴ διπλα σ' αὐτὴ μᾶς δώσατε καὶ τὴν ὕλική. Σὰς εὐχαριστοῦμε καὶ γιὰ τὶς δυὸ. Σὰς γράψαμε συνδρομητὴ γιὰ ἓνα χρόνο.

Γ. Ριβίνη. — Εἶδαμε τὸ κομμάτι πού μᾶς στείλατε ἀπὸ τὸ «Σχολαστικισμὸς καὶ Φιλολογία». Γιὰ νὰ σχηματίσαι ὅμως ἡ ἐπιτροπὴ τὴ γνώμη της εἶνε ἀνάγκη νὰ ξέρει τὸ περιεχόμενο ὁλόκληρης τῆς ἐργασίας Σας, ἀφοῦ μάλιστα, καθὼς ὁ ἴδιος σημειώνετε, στὴ συνέχεια θὰ ἀσχοληθῆτε μὲ πολὺ σπουδαιότερα ζητήματα. Περιμένουμε.

Γ. Ἀναγνωστόπουλο. — Ἡ ἐπιτροπὴ Σας παρακαλεῖ νὰ ἀπλουστερέψετε τὴ φραστικὴ διατύπωση τῆς μελέτης Σας γιὰ νὰ βοηθηθῆ ἔτσι ὁ ἀναγνώστης — ἂν τελικὰ δημοσιευτεῖ — στὴν κατανόησή της, γιὰτὶ ἀλλιῶς δὲν εἶναι σίγουρο πὼς θὰ πιτύχει τὸ δυσκολοπαρακολούθητο — ξαιτίας τοῦ στρυφνοῦ ὕφους — νόημα, πού σὲ μερικὰ μέρη ξεφεύγει ὀλότελα. Τὸ χειρόγραφο, ἂν τὸ χρειάζεστε, μπορεῖτε νὰ τὸ ζητήσετε ἀπ' τὴν ἐπιτροπὴ.

Β. Τατάκη. Θεσσαλονίκη. — Εὐχαριστοῦμε γιὰ τὰ καλὰ Σας λόγια. Τὰ βιβλία καὶ τὸ περιοδικὸ πού μᾶς στείλατε θὰ τ' ἀναγγείλουμε στὸ ἐρχόμενο. Εὐχαρίστως θ' ἀνταλλάξουμε.

Διορθώματα: Στὴ μελέτη τοῦ κ. Θεοδοῦ-ράτου «Γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία» σ. 5, στὴ λήξ β', στ. 44 ἀντὶ «ἀρχηγοί» νὰ διαβαστεῖ «ἀγωγοί».

ΜΕΛΕΤΗ-ΚΡΙΤΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ «ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ»
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΥ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τὸ ΔΙΕΥΘΥΝΕΙ

τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ «Ἀκαδημαϊκοῦ Ὁμίλου»

καὶ τὸ ΦΡΟΝΤΙΖΕΙ

εἰδικὴ Πενταμελὴς Ἐπιτροπὴ.

Κάθε σχετικὸ μὲ τὴν ὕλη καὶ τὸ περιοδικὸ νὰ στέλ-
νεται: **Κ. Πρῶση** Ἀγίου Ἰσιδώρου 13.

Γραφεῖα τοῦ Ὁμίλου: Γ' Σεπτεμβρίου 76

Τυπογραφεῖο: Χαλκηδόνος 30